

Denmisenw Ladonni

21

Balo nafama dunni, saniya ni jelenya matarafaliw, ani denmisensa kɔnɔbanaw keleli bolociw, olu ye i n'a fɔ "farikolo ka kèlekecew" minnu be denmisew kisi banakisew sɔrɔli ma ni k'u ka keneya sabati.

Denmasaw ni keneya tigilamgɔw be faamuya caman sɔrɔ balodɔn kan Sigida 11, Balo nafama: Mɔgɔ ka kan ka mun ni mun dun walasa a to ka keneya la yɔrɔ kɔnɔ gafe la. U be faamuya caman fana sɔrɔ jelenya ni ji ka saniya kan Sigida 12, Keneya sabati feerew yɔrɔ kɔnɔ gafe la: toli keneya la sɔrɔli furaw, ani bolociw keli ni kumbennifuraw ye ka denmisew ka bana fanba bee kunben (sèben je 246).

Kerenkerennenya la, denmisew ka keneyako siratige la, mɔgɔ ka kan ka banakunben tigafara je kelen fisaya ni banafuraké paani je kelen ye.

Balo nafama

Dumuni nafama dunni ye denmisə mɔni n'a ka keneya fura ye. Balo nafama be keneya sabati kɔnɔkuma be aw ni aw denw ka dumuni juman dunni ladilikanw de kan, hali ni a ye a sɔrɔ wari bere te aw kun. A be nefoli ke denmisew ni balikuw ka balodese furakeli kan fana. Aw be se ka tugu o bilasiraliwanw kɔ ka dumuni jumanba jini aw denw ni denjenatigew ye.

Kalo 6 fɔlɔw ɔnɔ

Den mako be balolan fen o fen na, o bee be sinji la; wa sinji ka kan ka di den ma ni sinminnege ye a mine tuma o tuma: waati 3 o waati 3 walima waati 4 o waati 4 tile fe, ni ka a dili dɔgɔya sufela la n'o ye dɔɔni. Kana ji, jiridenjiw walima seri di a ma fɔ a ni fɔlɔw ka bɔ, ni o be bɛn a kalo 6 nan waatiw ma. Olu be se ka kɔnɔboli lase denyereninw ma.

Seben new 420 laje ka aw dème ka faamuya soro sindi kan.

Ka bɔ si kalo 6 la ka taa o kalo 12 la (san 1)

Nin ye waati ye den caman ka balodese degun soro li be dabɔ min kono. O la, walasa ka den to a ka keneya la, i be teme ni sin dili ye a ma ka to ka dumuni don o koro siye damadama tile kono. I be a damine ni dumuni sugu kelen walima sugu fila ye, i n'a fo mɔni kuruntan walima i ka dumuni keta yere ni tulu doɔni be min na walima a ka ke fen ye min tulɔlen don doɔni. O daminenen ko doɔni, i be dumuni nafama werew fara o kan i n'a fo:

- Semenanw dili a ma siye kelen wali walima ka caya ni o ye tile kono: shɔbagaw, fanw, nɔnɔ, jegebaga.
- Nakɔfenw: je tobilen, ncɔgɔn, karɔti, jugubuluw, tamatiw, walima a ka ke lenburuba ye walima juguladumuni minnu be soro i ka sigida la.
- Jiridenw: jiriden misenninw i n'a fo mangorow, manjew, npeku walima namasa yere.

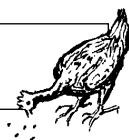
A san foɔ tɔmɛnen ko

I be teme ni sin dili ye a ma san 2 kono walima ka do fara o kan yere.

Ka fara sin kan, i be balikuw ka dumuni nafamaw sugu nɔgɔn di a ma: nɔmugudumuni, semenan, ani nakɔfenw ni jiridenw. Denmisenw ka dumuni keko ka kan ka se siye 4 ma walima ka caya n'o ye tile kono. U ka dumunikesijew ka kan ka sennateliya yere n'u te sin kan bilen. Musomanninw ni cemanninw bee dama ka kan a ko la. Musomannin ni cemannin minnu be dumuni nafama soro k'u fa olu be mɔ ni kologelya ni keneya ye. Dumuni sen be hakili kɔgɔli fana na. O la i b'a ye ko den be se ka hakilijagabɔkow ke, ka kalan ke ani ka tulon ke.

Denmisenw ka kan ka ke i ko shew: ka dumuni ke sanga ni waati bee.

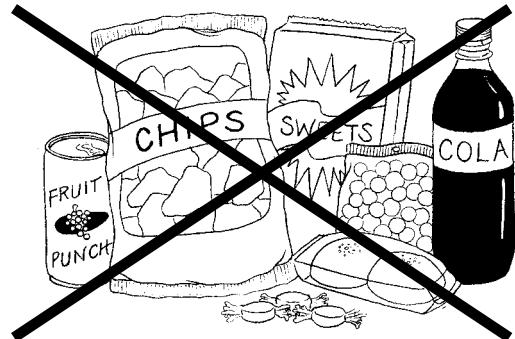
Buteliw

Buteliw ni datugulan mananamanw te dannayafenw ye barisa a ka gelen i ka olu jelen soro. A ka c'a la u be na ni banakisew ye tuma caman minnu be kɔnɔboli bila mɔgo la. N'i b'a fe ka dumuni di den ma k'a ba taalen to baarayɔrɔ la, misali la, i be sinji d'a ma minen jelen kono ani ni kutu jelen ye.

Denkɔrɔbaw ni denmisenpenatigew man kan ka dumuni dun buteliw kono abada. Jiridenjiw, mɔni walima nɔnɔ kelen buteli kono dili denmisenpenatigew ma, o be na ni o dumuniw sukaro jilama nɔrɔlen menni ye u jinw na. O be ke sababu ye ka sumu (jinwo, pintoli) bila u jinw na. Denmisenw be minni dege nɔgɔya la jifilen na.

Balo nafantanw

Gatoninw, bɔnbɔnw, woso jiralenw, minfenw ani dumuni minnu dilanna mansinw fe olu be wele ko “balo nafantanw”. U sukar, u kɔkɔ, u tulɔlanw ani u basimafenw dama temenen don, awa u balolan hake fana ka dɔgɔn. Balo nafantanw dunni be na ni a dunbaa jinw tolili ye ka sɔrɔ ka joliyelen ni sukarobana bila a tigi la ani keneya lanɔgɔsibana juguman werew, a si jamanen ko.

Ni balo nafantanw sɔrɔ ka di sigida la, denmisenw ka tel i k'u jininkali ke barisa u dundala ka di. Anw minnu be denmasaw ni keneya sabatili jɔyɔrɔ la, a ka kan anw k'an cesiri denmisenw tangali ma ka bɔ a dumuni sugu ninnu dunni na u nege ye. Ni denmisen ye dumuni jininkali ke, i be jiriden kene dɔ d'a ma, jiridenkisew, nɔnɔ dɔ, seri walima dumuni were balolan ye min labɔ k'a sɔrɔ sukar ma ke a la.

Aw ye denmisenw lafaamuya ko dumuni nafamaw fana ka di. Keneya sabatili dumuniw keli matarafali be denmisenninw deme u ka jenamaya mume kɔnɔ.

Denmisenw be kɔrɔ ni keneya ni barika ye k'u to balo jenama kan — u te o sɔrɔ ka u to balo nafantanw kan.

Den banabagatč ni ladonko nɔgɔman ka kan

I n'a fɔ i be sɔnkan jini baliku fe cogo min na o furakeli la, den fana furakeko juman be ke n'a negen-negenni ye a ka sɔn furakeli ma. Den negenni ka sɔn furakeli ma te je muju ni timinandiya ko. Fɔ i ka ke mɔgɔ nɔgɔman ani mɔgɔ juman ye. Kan'a fɔ ko sɔgɔli te n'a dimi walima ko fura kunaman ka timi. Ni den dara i la negenni na, a to be sɔn i ka lajeliw ma nɔgɔya la. A b'i ka jininkaliw jaabi ka tila k'a yere sendon a yere ka furakeli la.

Feere werew be yen den negenni na ka furakeli kɔnɔgan bɔ a dusu la:

- Sani i ka maga den na, i b'a nisɔndiyakumaninw bila a la fɔlɔ. O furance kɔnɔ, i b'i ji ja k'a yecogo jatemine. I b'i yere jininka yala a ka kene a yecogo fe wa? Yala a be ka ninakili bɔ kojuman wa? Yala fen te a golo yecogo la wa?
- N'i be na dusukun mankanjateminenan ta walima ka farikalayajateminenan ta a kama, i b'o minen ninnu baarakcogo jefɔ a ye fɔlɔ a kana na siran olu je.

Bereberelei ye
furaw ladumanba
ye denw ma.

- A ba, a momuso walima mogo were min be ka a ladon, i be o tigi bila k'a mine o ka siran bo a dusu la. N' i be se, furakeli fen o fen ka kan ka ke i be o kecogo jefo den ladonbagaw ye.
- Ni dimi be den min kan, i be parasetamoli (acetaminofeni) di o ma. O te na bana sun furake. Nka tuma do la, den be se ka dumuni ke, ka ji min ani k'a damine ka kenyea n'i ye dimimadafura di a ma; je 565 laje walasa ka faamuya soro fura hake sumani cogoya kan.
- Furakeli minnu te taa dimi ko ani fura minnu tali man nogon, i b'olu keli to i ka furakeli labantumaw la.

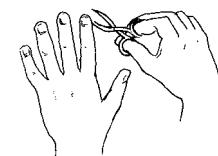
Saniya ni jinogolabos

I be denmisen tege ko sani a ka dumuni ke. A tege be ko ka caya tile kono ten hali ni a te na dumunike. Kono boli, muraw, muragelen, ani bana suguya caman were bee be den lasoro k'a sababu ke banakise minnu be na a tege nogolen fe ye (barisa denmisen ba tege don a da kono ka caya!).

Tegeko be banakise banbaliw bali ka to tege la, o ba to o banakisew te don da kono ka bana bila yen. Tegeko matarafali be denmisen to a ka kenyea la.

I be denmisenw ko don o don. I bu soninfaraw tige walasa nogo kana don u jukoro. I be finiw ni dalanw ko tuma bee. Denmisenw ni balikuw bee dama ka kan banakotaayoro ladonnen ni a saniyalen na tuma bee. N'a ma ke ten, bo n'a kono banakisew, olu minnu ye banaw sun ye, o be yereke fan bee fe. N'i sera ka negenw jo i ka du ye, i sigijogonw ka se ka do fana jo u yere ye sigida la, o be ke aw ka kono boli kumbennen ye aw fe.

Ji ni Jinogolabo: dakun don Sigida 12, Kenyea sabatili furaw folen don min kono. Kumakan caman fesefeselen don a kono minnu ye hakilinajiraw ye jinogolabo sankorotali kan ani kono boli kumbenni kan denmisenw na.

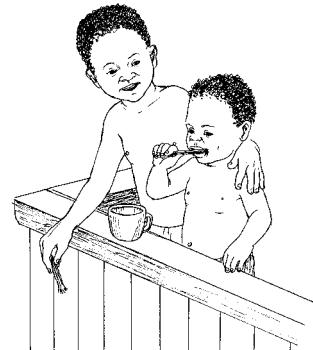
Bolociw ni furaw

Bolociw be denmisew kisi banaw la jugumanba caman ma denmisena kɔnɔ. O bana dɔw ye jaŋɔyin, senfagabana, ani sɔgɔsɔgɔnje ye. Boloci keli ka nɔgɔ, a wari man ca wa fana a be fere bana ma. A ka fisə ni denmisen bananen kɔrɔ walima o satɔla furakeli ye. Denmisew ka boloci matarafali ye feere jumanba ye k'u ka keneya sinsin.

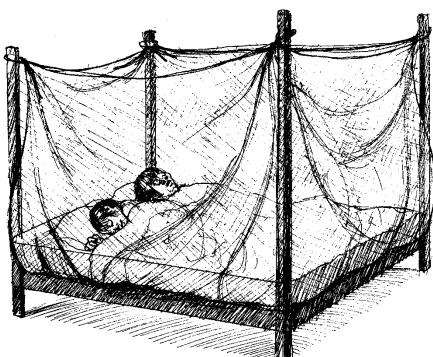
Seben je 246 laje walasa i ka se k'a dɔn boloci minnu wajibiyalen don ani n'u keli bolodalen don cogo min na.

I janto i denw bee tɔgɔlabolociw ka bɔ a sira fe.

Kecogo wεrε minnu be denmisew ka keneya makarali la

- I be denmisew jinw tanga bana ma n'u jinw jɔɔsili ye. Kana datimiyalanw d'u ma i n'a fɔ bɔnbon ni a jɔgɔnnaw, walima minfen timimanw. Seben je 445 laje o kunnafoni kan.
- Sin dili: n'i be dumuni ni minfen werew di, i b'u ke minen jelenw kɔnɔ walima kutu jelenw. I kana sɔn u keli la butelimafenw kɔnɔ, olu minnu sanuman sɔrɔli ka gelən.
- Kana a to denmisen banabaatɔw walima joli be minnu na, kaba, nkaranga walima cicilikaba bɛ minnu na olu ni denmisen kenemanw ka je dalan kelen walima u ka je fini kelen walima farijisusalan kelen na. I b'i teliya o bana ninnu furakeli fe barisa u yelemani ka ka teli denmisew ni jɔgɔn ce ka taa.

- I be sankesiri matarafa walasa ka sosow gen. I bejisigiycɔrow lajo walima ji yere walasa ka sosow bali bugunni na u la. I be da yelennenw tugu ani ka sosobennanw bunbun fɔlɔwɔw la.
- I be sokɔnɔlew donyɔrɔ janya so la, ka wuluw ni shew mabo mɔgɔw la walasa mɔgɔw ka tanga u n'u ka banakisew ma.

- Ni Kɔnɔnatumuni (*Ascaris*) be denmisew na, i be ntumufaalaw d'u ma kalo 6 o kalo 6, k'a damine u san 1 na. Je 557 laje furaw n'u sumacogow nefɔlen don yɔrɔ min na. Ni kɔnɔnatumuni don, denmisew ka kan ka sabaraw don ka sennankolontaama dabila.

Denmisenw ka kənəyako gəleyaw

An ka cesiriba bəe kə fe banakunben na, denmisenw be bana sərə tuma dəw la. Denmisenw ka bana be se ka juguya yorɔnin kelen. A ka fisa i ka bana taamasijə föləw jatemine ni ka fura jini u la joona.

Bana taamasijəw

Ni denmisen yera ni nin taamasijə ninnu də la kelen ye, a mako be furakeli la teliya la ani jantoli kuntaalajan na. N'a furakera, a fari be se ka segin a nə na kənəya kənə. Ni taamasijə yeta ka ca a la ni kelen ye nin taamasijew ninnu na walima n'a taamasijew be ka juguya ka taa a fe, bana kun be den kan.

- **Farilajidəse:** den fari ji deseli taamasijew ye a ka sukenentanya ye, a dakənəna jali, walima ni dingə də bəra a kunkolo la. Farilajidəse ye den ka nimaya jəli taamasijə də ye. A yɔrɔ lajə duguma.
- **Kənəjama:** kirinni cunnen kuntaala surun kənə ni sereke-serekeli be a la. O be ke tuma də la ni fariganjugu ye den mine. Taa bə je 453 la.
- **Farifagaba:** den fari fagakojuguya, ani segenfarida, o b'a jira ko den te a cogo la walima a man kene. A banni dumuni na ani miiribanbalikew bəe ye kənəganko ye den kun kan. Bana fen o fen be yen o geleyalenba be se ka na ni o fari sugu in dali ye den segenne. Ni bana fen o fen juguyara ka temə, o be se ka ke sababu ye ka nin fari sugu lase den na.
- **Ninakilidegun walima ninakiliyəlen:** olu ye galakançə taamasijew ye o min be saya se den fitiniw ma. Jə 456 lajə.

Farilajidəse

Farilajidəse ye ji dəgɔya ye farikolo la. Den minnu be sa kənəboli fe o caman ka saya sababu ye farilajidəse ye. A fura ye ka ji min kosebe walasa ka ji bəlenw nənabila. O waleya be wele ko farijidon, a pəfəlen don k'a ta je 255 na. I be o je ninnu kalan walasa k'a dən farilajidəse min be sərə kənəboli ni fəcənə ani baara kuntaala jan keli fe funteniba tuma fe walima so funtenimaba kənə, o furakeli be ke cogo min. Kənəboli ka farilajidəse pangatan ka bon denmisenw kan kosebe, o kosən i ka kan k'i janto tuma bee:

Taamasijəw

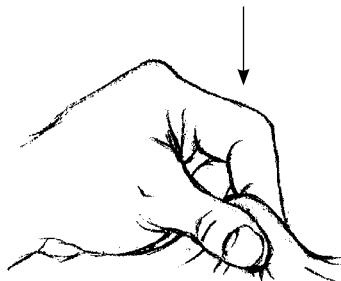
- Kənəboli ye taamasijə ye hali ni farilajidəse taamasijə were ma ye
- Minnəgə (nka i k'a bila hakili la ko denmisenw te u ka minnəgə fə tuma bəe)
- Da ani nən jalen don (n'i magara den dafuruku kənəna na, i b'a sərə a jalen be)
- Sugune keli dəgɔyalı fə sugune yere je be kologirinya ka temə.

Ni ninnu yera, i be furakeli damine o yɔrɔ bəe sani də ka fara u juguya kan.

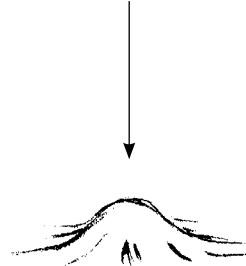
Farilajidəse taamasijə juguyali dəncogow

- Fugan-fuganni: fari səgenni, kolofaga farifaga
- Dusukun tan-tanni teliyalı
- Ninakili duuruli
- Jəe donnen wo la, nejisərəbaliya
- N'i ye golo sama ka bila a te sən seginni ma a kecogo yere la

E ka bolokan golo də sama ka bila walima kənəbara ta də sama i tegənkəni fila ni jəgən cə i n'a fə ja in ta jəgən.

N'a golo bilalen ma sən ka segin a nəkərə la o b'a jira i la ko farijidəse in bə a den na.

Ni farilajidəse nana juguya ka se nin hake la, den ni bə farati jugumanba la. Furakəli teliman de bə se ka o den ni kisi.

Farilajidəse furakəli ani a kubənni:

Farilajidəse furakəli ka nəgə: i bə jimafenw di a tigi ma ka min. Jəe 255, nikisi farilajidon ji dilancogo ni a kefenw nefəlen don yen. Ni lafiya te ka na teliya la den ma, i bə keneyaso magen n'a ye.

Sinji

N'i bə ka den farijidesətə balo sinji la, i bə temə ni a baloli ye sinji la ni ka farilafaji fara i bolo kan. I bə sin diko hake caya. Sin ditumaw ni jəgən cə kana temə waati 2 kan. I ka den to yen a ka mən sinmin na fo waati min ye a yere diya.

Kənəboli

Bojike bə weeble wele ko kənəboli. Denmisew ka kənəboli sərəsababu ka ca, a ka teli ka ke banakisew sərəli ye jinəgəladonbaliya fe ani a bə sərə balo nafa dəgəmanw dunnı fe. A ka ca a la kənəboli be jo a yere ma hali ni fura ma ke a la. Nka sa, fura lakika də kəni be yen kənəbolitəw kama ni o ye ka jimafenw di a tigi ma walasa k'a farilaji bəlenw nənabila. Ni jimafenw minni te, den kənəbolibaatə farilaji camanba bə se ka bə fo o bə ke a sali sababu ye.

Ka den ni kisi, i bə jimafenw d'a ma walasa ji min bəra a fari la o ka nənabila.

I hakili la fen minta dili den kōnōbolič ma k'o be kōnōboli to juguya ka taa a fe wa? O miiriya sugu jigin ka di mōgō kōnō n'a je be boji suurutō la ka bō den na. Nka a bila i kun na ko ji te kōnōboli sababu ye.

Jimafēnw tigeli kōnōbolič la o te fen bō kōnōboli la. A be den ka farati to juguya ka taa a fe.

Jimafēnw minni be kōnōbolič ka bana kēneya.

I be se ka kunnafoni caman sōrō kōnōboli kan je 218 n'a kun na. A furakeli kunnafoni minnu dira yan olu be denmisenninw ta dōrōn de kan.

Kōnōboli furakeli

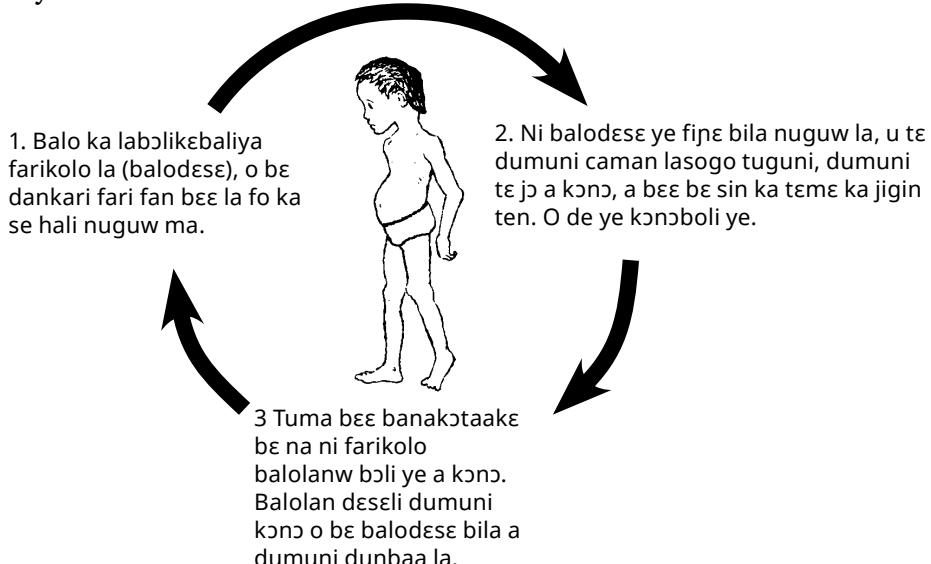
- I be keneyaji di a ma.** Den min si te san 2 bō, boji ke o ke i be jifilen kaari kelen (jifilenfa tilayorō 4 kelen: $\frac{1}{4}$) di a ma jimafēn na walima ka teme o kan. Ni den ye san 2 sōrō walima ka caya n'o ye, i be se jifilen fa tilance kelen ma walima jifilen je kelen yere ma boji ke o ke. Farilafaji ye ji geregere ni kōkō ani sukaro dōoni pagaminen ye nōgōn na, walima nēne tobilen serilama. Mōgō dōw be kumu dōoni pagami a la a mindala diyali kama. A labēnfēnw dōnni ko mana ke i kōnō, taa laje gafe je 255 la.
- I be dumuni di a ma.** Waati caman na den te a fō ko kōngō be a la. N'a dun te dumuni ke a fanga be dōgoya ani a tō be bana ka taa a fe. I janto a la. I b'i jija ka kutu je damadōw d'a ma walima lōgōma fitiniw, o diko ka se sijē 6 ma tile kōnō walima a ka caya ni o ye. I be lōgōmaw bonya ka taa a fe ni den beka nōgōya ka taa a fe. I be den ka ruwi lakefen caya a ka nafaya ni barikalanw ye i n'a fō (u kuru cilen kō) fanw, jegejalan, nōnōkumu, awokaw, walima namasa. N'a y'a sōrō ko semenan walima nakōfenw ntanya b'i la, i be tulu kutu je kelen ke ruwi la.
- I be kōnōbolijōfuraw ye k'u to yen.** Olu be baara ke i ko jibennan n'o ye ka kōnōboli latōn walima k'a jo sani u fanga ka ban. U be kōnōboli latōnnen to den kōnō yen an'a banakise. Kōnōbolijōfuraw kōni be mako je kunfilanitu ni kōnōboli jolima dōw la. Je 312 laje.
- Kōnōboli bali nali ma sijē were ni yelema** donni ye i taabolow la, i n'a fō ka jinōgōlabō matarafa ani ka balo nafama dun.

Farilaji ani farikolobalolan minnu bōra kōnōboli kosōn, sinji be olu nōnabilā.

Balodese ani kɔnɔboli

Balo ma denmisen minnu labɔ̄ olu ka kɔnɔboli sɔrɔli ka ca; wa u keneyal man nɔgɔn fana. O ye ka a jira ko a bana fila ninnu taalan ye jɔgɔn ye jankaro yelema-yelemani na.

Balodese bɛ na ni kɔnɔboli ye — kɔnɔboli bɛ na ni balodese ye.

N'i sera ka nin fen fila ninnu ka yelema-yelemani bali i den bɛ kisi kɔnɔboli ni balodese fe saya ma; fana banakise kelen bɛ yen ka bɔ̄ banakise caman werew la n'o bɛ denmisenw mine kɔnɔboli ni kɔngɔ kɔtigebali ye minnu farikolo fenguya, i bɛ a tanga o donni ma a fari la.

Ni wari fitini dɔrɔn be i kun, o don dumuni nafama na i den ye. O dumuni bɛ na fanga di i den ma min b'a to a bɛ keneya teliya la, o min fana b'a to kɔnɔboli man teli k'a sɔrɔ tugun.

Walasa ka balodese jugumanba furake, gafe jɛ 192 lajɛ.

Dεjɛn bɛ kɔnɔboli jɔ

Dεjɛn (damannege dɔ̄ don, gafe jɛ 572 lajɛ) bɛ denmisenw ka kɔnɔboli fanga ban. O kosɔn, i bɛ se k'a di den kɔnɔbolibaatɔ ma n'i b'a sɔrɔ.

- **Den min si bɛ kalo 2 la ka taa kalo 6 la:** i bɛ dejɛn mg 10 di o ma don o don fɔ ka se tile 10 ma. I b'a kise mugu-mugu k'a daji sinji dɔɔni na.
- **Den min si bɛ kalo 6 la ka se san 5 ma:** i bɛ tile 10 ke dejɛn mg 10 di o ma don o don.

InchCo

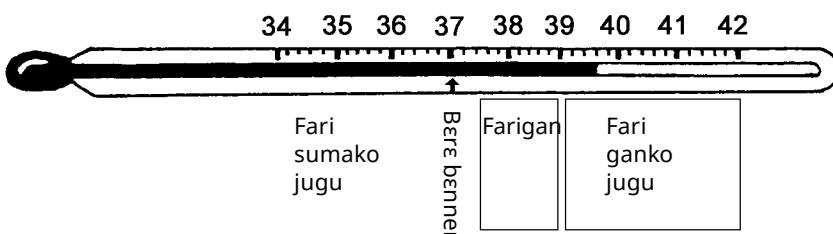
Den dɔw be fɔɔcɔ ka teme dɔw kan. Nka ni den min be fɔɔcɔ kojugu walima n'a be farilajidese taamasijne wɛrɛ jirala, i be farilafajiw di a ma (ŋɛ 255 lajɛ). Sijɛ fɔɔcɔ la, i be kutu ne kelen di a ma sanga 15 o sanga 15 hali ni fɔɔcɔ te ka jo. Ni a ji hake be ka jigin, i b'o kutu ne kelen di a ma sanga 5 o sanga 5. O kɔ i b'a caya ni o ye. Ni jimafenw ni dumuni dira den ma joona, o be a deme ka fanga sɔɔ.

Farigan

Tuma caman na, fariganw be denmisénw mine barisa u farikolow be ka bana dō kele. O fariganw be se ka juguya kosebe. I be parasetamolí (asetaminofeni) walima ibiporofeni dō di a ma a ka farigan ka jigin. I be finimugu dō su ji la k'o njiginnen da-da den fari la walima jisumalakoli bee be se ka dō ne a la. I be jimafen caman di a ma walasa ka a tanga farilajidese ma. Farigan juguman keli ka den mine o be se ka na ni kōnjama bilali ye a la, ne 178 laje. Nka farigan, nkerenkerenya la farigan juguman – ka teli ka kē banakise juguman dō donni taamaseere ye fari la. Den farigantō furakecogow la jumanba ye k'a jini ka farigan sɔrɔsababu sidon ni ka olu furake.

Farigan sɔrɔsababuw ani jankaro taamasipew

Farigan min ni nin dugumageləya suguw don	O bε se ka kε ... ye	I bε jε minnu lajε gafe kɔnɔ
Kanfasa jali walima kunkolodimi gelən	Kanjanbana	454
Fari birindili	Jɔnɔn	462
Sɔgɔsɔgɔ kuntaala jan	Sɔgɔsɔgɔnɔnɔnɔ	458
Kɔnɔdimi ani kɔnɔboli walima kɔnɔja, kurukuru jima bε to ka bɔ kɔnɔbara walima jεda la, (Ni Salmɔnbana don, farigan bε yεlən iñcɔpindɔnɔ dɔgɔkun kelen kɔnɔ. Kɔnɔdimi bε sɔrɔ ka damine)	Tifoyidi	304
Farigannene walima farigan fεn o fεn, n'i sigilen bε çɔy la sumaya ka ca çɔy min na.	Sumaya	453

Sumaya

Sumaya jəfəra k'a damine səben pə 300 la. Ale ye denmisənw ka saya sababu jənjən də ye sigidaw la a ka ca minnu na.

Sumaya taamasijew

- Farigan
- Farigannənə walima wəsili
- Kunkolodimi, kurutugudadimi, kənədimi
- Fəçəni walima kənəboli

Sumaya furakeli

Ni cogoya be i bolo k'a segesəge k'a sidən fələ, i b'o ke fələ sani i k'a furakeli damine. Nka ni segesəgeli cogoya te yen, ni sumaya ye i ka yərəlabanaw də ye, n'i ma kun were si ye farigan na, i be sərə ka sumayafura dili damine a tigi ma joona. Jolidəse ye den sumayatəw ka geleya də ye.

O la, a ka kan u ka furaw ta nege barika ka bon minnu na (pə 591 lajə).

Gələyali taamasijew

- Ninakili degunni
- Kənəjəma, miirili juguw, i te k'i yərə kala ma, walima hakililabana taamasijə fan o fan yeli (kanjabana yərə lajə, gafe pə 454 la).

Ninnu ye dankarili pənamaya la taamasijew ye n'o b'a jira ko o den masina mako be furakeli la teliya la. I be sin k'a səgə ni aritesunati, artesunate ye ten (gafe pə 542). Ni aritesunati ma sərə i bolo, i be a səgə kinini, quinine na (gafe pə 544).

Sumaya kubənni

Səben pə 302 lajə gafe kənə yərə la walasa i be se ka sumaya kelecogo caman dən i ka du ni i ka sigida tangani kama.

Sumaya məbə i la ni sankew ye ani ni sosobənnan donnı ye fəlwow la.

Kənəjəmaw, jaliw

Kənəjəma sərəli te suda. A ka ca a la a te men sen na. A tigi te bə ko kala ma kalama sanga kənə walima i b'a ye ko a a tigi n'a hakili te jəgən fe bilen. A tigi te bə ko kala ma sanga kənə walima i b'a ye ko a tigi n'a hakili te jəgən fe bilen. Tuma caman na a bə a sen ni bolow seri-seri. A dəw la den bə kirin k'a da tew.

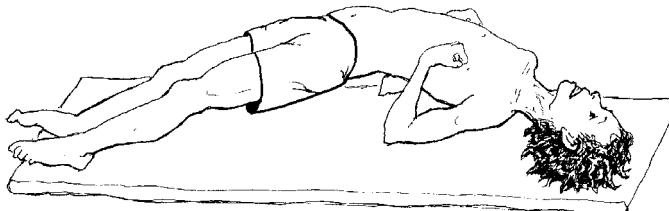
Denmisennin be kənəjnama sɔrɔ farigan jugu sababu la, farilajidese fe, joginni fe, sumaya fe, walima sababu werew fe. Kənəjnama minnu be taa ni ka tila ka segin olu be wele ko Kirikirimasijε. Kənəjnama minnu be taanikasegin na tuma bεε, olu nefəlen don seben je 287 la.

Ni den ka kənəjnama wulila, i be a lamininafen bee bɔ yen walasa a kana na a yere jogin o dɔ la. I b'a be a yelema k'a da a kere (fan kelen) kan a fɔɔntɔ kana na ko were bila a la. I kana den kənəjnamatɔ diyagoya mine walasa a ka to yɔrɔ kelen na walima k'a fɔ k'i b'a nen mine o kana bɔ.

- Ni sumaya fe kənəjnama don, i be furaw ke a la. O furakeli la, i be Jazepamu di a ma (je 587 laje). I be a furake ni sumaya furaw ye (je 541 laje).
- Ni kənəjnama sɔrɔla farilajidese sababu la, i be furaw ke a la. Ni kənəjnama banna, i be farilafajiw d'a ma (je 277 laje).
- Ni kənəjnama sɔrɔla kanjabana sababu la (je 454 laje), i b'a jini ka furaw ke a la.

Ni nin sababu jugu fɔlen ninnu dɔ ma na ni kənəjnama ye, kənəjnama nali a kelen na, o man kan ka ke jɔrɔnnako ye (hali n'a y'a sɔrɔ k'a penafileli ye makarikoba ye). Ni kənəjnama seginna ka wuli, taa ni a ye keneya tigilamɔgo dɔ fe.

Jaŋçyin takabin ni kənəjnama fɔ ka di ka pagami jaŋçɔn na. Ale la, dagekélékolow be mine k'u ja kaki (jinsigjaŋçɔnkan) ni ka farikolo yere gongolima ka wuli o yɔrɔ bεε. I dege jaŋçyin taamasijε fɔlɔw sɔmi sɔrɔli la; gafe je 144 laje.

Kanjabana

Kanjabana man ca, nka bana jugumanba don min be kunseme ni sɔminanjuru mine. A ka ca a la, a sababu jaŋçɔn te dɔn nka farigan kɔni ye a taamasijε fɔlɔ ye. Tuma dɔw la, a be poyi ka bɔ bana were la i n'a fɔ sumaya, sɔgɔsɔgɔnijε, jaŋnin, walima nkenkenkɔgɔyɔ.

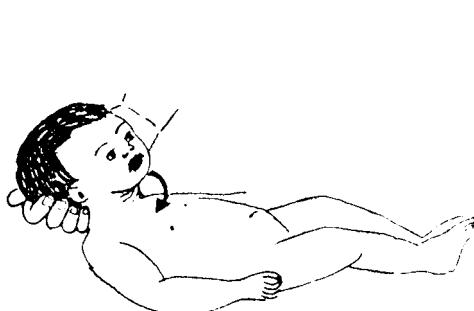
Ni kanjabana poyira ka bɔ sɔgɔsɔgɔnijε la, a be se ka dɔgokun kelen sɔrɔ sani a ka bɔ kene kan. Ni a kɔni poyira ka bɔ sumaya la, a te teme waati dɔcɔni kan n'a ma bɔ kene kan.

Kanjabana taamasijəw

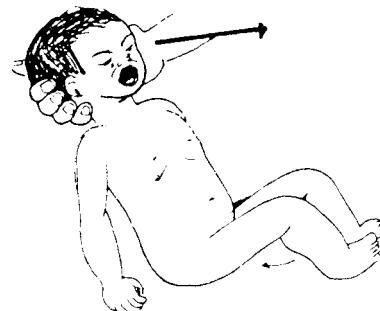
- Farigan
- Kunkolodimi jugu damatəmə
- Fəcənəni
- Kənərəməma
- Kanfasa jali — a tigi tə se k'i kunkolo kuru ka don a worofurance.
- A tigi tə sən məgə ka maga a la — den tə se ka ta a jənə na ni a ma kule.
- Yeelen ka jugu a ma.
- A furukulen bə ke a ye, a dimi bə diya, a kunmayeləmanen bə ke a ye.
- Fuganfugani: feengeya, sunəgəlama, wali kelen a hakiliyeləmatə bə ke a ye. A tigi bə fegeya (a barika bə dəgəyə), a bə ke sunəgəbagatə ye ka bila, walima a tə ke a yere kala ma.

Taamasijə minnu bə ye denyərəni kanjabanatə la

Den İjuna bə gongolima ka wuli. Fəcənəni bə se ka ke den na walima bojike. Farigan sen bə se ka ye a la Den fari bə se ka gan walima i b'a sərə a fari kalaya jiginnen bə sərə hake la a te jigin ka se min jəgənən ma ka kərə.

Den kənəman kan bə kuru n'i y'a dalen kunkolo kərəta ka wuli.

Den kanjabanatə kan jalen bə ke a ye. Ni i yə a kunkolo kərəta, a kə mumə bəs n'o bə wuli jəgənən fə kan kurubaliya fə.

Kanjabana furakəli

Kanjabana furakə joona. A furakeli la, i bə anpisilini (*ampicilline*) səgəli də ke a la ani zantamisini (*gentamicine*) səgəli də jənə 527 lajə.

Ni kanjabana ye a tigi mine k'a sərə sumaya wali səgəsəgəninje bə a la, i b'o bana furakə fana. Ni sumaya wali səgəsəgəninje bə kunsəmə na, ka kunnafoni sərə olu kan, gafe jənə 301 lajə.

Galakanɔrɔ (fogonfogonnabana)

Sogosogo, mura, ani ninakili bɔli geleyaw bε se ka ke ka dan hake la walima ka juguya. U la juguman dɔ ye galakanɔrɔ ye, ale min ye fogonfogonnabana ye. Galakanɔrɔ neñora k'a fesefese seben ne 471 la. Ale ye densaya sababuw telimanw na teliman dɔ ye.

Galakanɔrɔ taamasijew

Ninakili yelenni ye galakanɔrɔ taamasijew la belebele ye. Ninakili yelenni kɔrɔ ye:

- Ni denyereni b'a kalo 2 fɔlɔ kɔnɔ: jɔnni keli ka teme fo sijε 60 kan sanga kelen kɔnɔ
- Ka bɔ a kalo 2 la ka se a kalo 12 ma: a ka caya ni jɔnko 50 ye sanga kɔnɔ
- Ka bɔ kalo 12 la ka se san 5 ma: a ka caya ni jɔnko 40 ye sanga kɔnɔ.

Den bεe ninakili be yelen ni a be kasi la. I be a lanegε. Ni a ye a dade i be i tegε da a kɔnɔbara kan k'a dɔn ni a be ka yelen ka jigin. I be ninakili bɔko jateminε sanga kelen kɔnɔ.

- Farigan
- Sogosogo
- Disigolo be foron ka jigin jɔnni ke o ke
- Dumuninege tigeli a tigi la

Galakanɔrɔ furakeli

Ni i dara a la ko galakanɔrɔ be denmisew na, sin i ka a furake ni banakisε-fagalanw ye: i be amɔkisisilini mg 325 di a ma, sijε 2 tile kɔnɔ tile 5 kɔnɔ.

Den min si be san kelen duguma, i be mg 187.5 di o ma (mg 250 furakisε tilayɔrɔ 3/4 na). I b'a mugubɔ k'a dají sinji dɔnɔni na. Ñe 526 laje kunnafoni caman sɔrɔli ko la amɔkisisilini kan. Kotiri fana be galakanɔrɔ kεle. Ñe 531 laje.

I be jimafen suguya caman di a ma a k'u min ani dumuni caman

Den ka bana be nɔgɔyali damine tile 2 kɔnɔ. N'a te ka nɔgɔya, sababu were ka teli ka ke a la, i n'a fɔ sɔgɔsɔgɔnjinje, sisani, walima a be se ka ke tumu dɔ ka bana sababuyalen ye ni o sera fɔ fogonfogon ma. Ni den ka bana be ka juguya ka taa a fe, n'a ninakili degunnen don kosebe, n'a te ko kala ma, walima ni kɔnɔjama be a la, o fura ye anpisilini ni zantamisini sɔgɔliw keli ye a la. O kɔ, a ka fisə ni i be se ka keneya tigilamɔgo dɔ segere. Ñe 527 laje gafe kɔnɔ.

Galakanɔrɔ kumbencogo

Fen o fen be fogonfogonw bɔ u cogo la o be a to banakisew be don u la nɔgɔya la. Sisi be fogonfogonw fegenya ka galakanɔrɔ sennateliya. Ni sigaretiminaw be so kɔnɔ, olu ka kan ka u ka sigaretimin ke kene ma tuma bεe ani ka u yɔrɔ janyalen to denmisew na.

Ni sisiboda be gakuru la, o be ke sababu ye sisiw be bo ka je, o la musow ni musomanninw minnu be tobili ke, ani denmisen werew minnu be kere fe, olu fogonfogonw be kisi sisi jugu ma.

Galakanɔrɔ ni balokojuguya

Den minnu sata be ke galakanɔrɔ ye o fanba bee ye denw ye minnu baloko ka jugu. Balodese b'u fanga dɔgɔya ka teme fo u be dese ka banakisew donni kelle u fari la.

**Ni denmisenw fara kopuman,
mɔgɔkɔrɔbaw be sunɔgɔ kopuman.**

Sɔgɔsɔgɔ

Tuma caman na, sɔgɔsɔgɔ be sɔrɔ mura gansan fe. O sugu la, furata te mako je. I be den naani ni te sukaroma kalamanninw ani fen minnu be funteni don a fari fe. Walima i be den ta k'a mine i bolo ka a fari lafiya (ka fari lahine). A ka kan ka nɔgɔya dɔgɔkun kelen n'a jɔgɔnnaw kɔnɔ.

Sɔgɔsɔgɔ gɔleman taamasijew

Taamasijew	O be se ka ke...ye	I be je minnu be laje gafe kɔnɔ
Sɔgɔsɔgɔ ka se dɔgɔkun 2 ma walima ka teme o kan, a tigi girinya be ka dɔgɔya, ani farigan be a senkɔrɔ.	Sɔgɔsɔgɔnijɛ	458
Sɔgɔsɔgɔ, ninakiliyelen be min senkɔrɔ.	Galakanɔrɔ	456
Sufessɔgɔsɔgɔjalan k'a sɔrɔ bana fari te den na (kerenkerenneny na, ni a ninakili bɔli ka gelen a ma)	Sisan	272

Wulusɔgɔsɔgɔ

Sɔgɔsɔgɔ menta min na a tigi be mankan gelen bo, o ka telik ka ke wulusɔgɔsɔgɔ ye. I be se ka sɔɔnkannin do men ni den be ninakili sama.

Wulusɔgɔsɔgɔ sababu ye banakise donni ye ninakili bɔwo kɔnɔ kanfilen kɔnɔ. Banakisefura te mako je a la. Fije sumanen foronni walima den tali ka bo n'a ye kene ma su fe a ka fije nemama sama o be do je a la.

A be ke tuma dɔw la den kanfilen kɔnɔna be ka jɔnni degun bila den na. I be a jɔnkan kɔlɔsi ka a ta ka taa ni a ye keneysaso la n'i je be a la ko a te ka fije duman sɔrɔ. Fura dɔw be yen minnu be se k'a kankɔnɔna fununi jigin.

Keteketenin

Keteketenin damine be i ko mura, farigan, nunjib, ani sogsog be min senkor. Dogokun kelen walima dogokun fila ko fe, a sogsog be juguya. A tigi be dese ka sogsog nat kunben. Sige kelen kon, a keko caman be tugu-tugu nognon na teliya la. A sogsog juguya be se k'a tigi bila fcononi na.

Ni a temeko kelen kera, a tigi jonn ni be teliya fijne samata no fe. Ni a ye ninakili sama ka don a kon, mankansugu do be to ka bo son. Keteketenin n'a be wele fana ko jakumajama, kuntaala be se ka kalo caman sro. Keteketenin konin ka jugu mog bee ma nka a ka jugu denw ma ka teme. Den min si be san kelen duguma o be se ka faga a sogsog banbali fe. Denw be mankan min bo o ma kok ka se a hake yereyere la minke, o be geleya don a donni na joona ko a be olu la.

Keteketenin furakeli

- Kana yaala-yaala ke fo be ke sababu ye ka sogsog lajuguya
- Sin dili walima i be do fara ji ni jimafenw dili kan a ma ani a ka dumuni caman ke.
- Ni den min be ka fasa ka taa walima n'a be i ko a Jon be ka mine, i be fura jini a ka bana na.

Denmisenw tangali kecogo juman keteketenin ma o ye a bana in togolaboloci (DPT) keli ye. Banakunbennifuraw yorow laje, (seben ne 246) kon.

Sogsogonje

Sogsogonje sorli ka teli denmisenw fe ni mogokorobaw ye. Ni sogsog ye denmisen mine ka se dogokun 3 ma wali ka teme o kan, janko n'a sro sogsogonje do be du kon, i be bo Geleya minnu be Ninakili bo li ni Sogsog la yorow laje (seben ne 291) o kunnafoniw kama.

Ninakili bo kan keli ka filefiyekan ladege i ko filefiyekan

O degun in ye ninakili bo li ye ni filemankannin do ye. A sababu be bo fogonfogon konona mineni ye k'o nc'on walima kanfile konona. A be se ka bo kene kan ni mura y'a tigi mine walima ni degun do y'a fari sor. N'a bana in be taanikasegin ke, o ka teli ka ke sisan ye (sebebn ne 272). A be se ka ke fana sogsogonje taamasije do ye, kerenerennenya na ni a mankan in bo li ka jugu disi fan kelen na ni to kelento ye. Taa seben ne 291 laje.

Mura

Ni nunjib, nkoondimi, walima sogsog be den na o be ban n'a te segennabaara ke, n'a be ji min ka caya, ani ka dumuni ke ka ne. Den be keneya a yere ma o cogo la hali ni fura tata ma di a ma. Banakisefagafura tali kun te mura la. Mura be taa laban tulo banani na tuma dw la (ne 459) walima a be laban nkoondimi na (ne 460).

Tulolabanaw

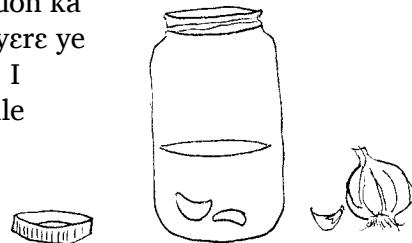
Ni denyereni walima den bə a tulo waasi-waasi ka to ka kasi, i b'a sərə tulolabana də y'a sababu ye. Tulolabanaw ye denw minenibana ye. Tulolabanaw minəni ka teli denmisənw fe kosebə kerənkerənnənya la mura walima nunjibə kə fe. Nunso kənəna taara bila tulo dugumaso la, min b'a to o la banakisəw temə bə diya ka di u fila ni jəgənce furancənin fe.

Tulolabanaw taamasıñew

- Denkərəba bə se k'a fə i ye ko ale tulo bə ka a dimi.
- Denyereninw bə ka kasi, walima u b'u tulo shən walima k'u kunkolo kere fila shən.
- Farigan bə se ka ke a sen kərə, dumuninegentanya, sunəgə sərəli gəleya, walima foyi yere te diya a ye.

Tulolabanaw furakəcogo

Tulolabana dimi bə se ka bonya kosebə ka denmisənnin bila kasi caman na. Nka ni den ka kəneya sabatilen don ani ni a balolen don ka jəe dumuni nafamaw na, a ka ca a la a be ban a yere ye ten. Asetaminofeni bə se ka ta a dimi dali kama. I fana bə se ka jinejaba tulu da a la k'a laje fana, ale ye yerekərəfura də ye min bə se ka də jəe a la. I be jinejaba kise də daji jiritulu də la ka su ke. I be sərə ka o tulu də təni-təni a tulo la sıñe damadə tile kənə.

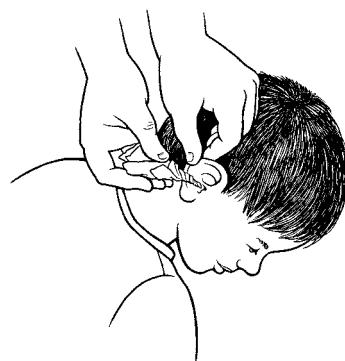

Banakisəfuraw ka kan ni dili ye ko minnu na

Banakisəfuraw aməkisisilini (*Amoxicilline*) walima kotiri (*cotrimoxazole*) tali bə se ka ke fen juman ye den ma, den min ka kəneya sabatilen te ka jəe. O den ninnu ka banakisə kəleli ka bə u fari la o man nəgə. O b'a to tulolabanaw bə men sen na. Tulolabana kuntaalajanw walima ka to k'a sərə tuma caman o bə se k'a tigi lase tulogeren ma. I be banakisəfuraw di nin kun ninnu na:

- Ni nən walima joli bə bə tulo la.
- Ni tulodimi te ka tile nəgəya dama də kə fe.
- Ni tulodimi bə den na min si te temə kalo 6 la.

Ka aməkisisilini tata hake don, aw ye seben jəe 526 ; kotiri tata hake sumani dənni kama bə jəe 531 la.

I be nən cə ni cəlan magaman də ye.

Tulolabana juguyali taamasijew

I jija i ka furakécogo soro n'i ye nin taamasijew dō ye:

Dimi ni funun
keli tulo kō la
o bē se ka kē
kololabana
ye min cē ka
jugu n'a bē
fō a ma ko
tulokolodimi.

- Ni dimi bē tulokorokolo la.
- Ni kunkolodimi, jenamini, walima kōnōnama bē a la.
- Fugan-fuganni (segenkojuguya walima ka fengeya i senw kan).
- Menni fanga dōgyali, tulogeran.

Tulolabana kumbencogo

Tuma dōw denmisen be fen dō don a tulo kōnō. I bē səgolibjē bara kisentan kē k'a bō a kōnō o falen ji ni jilan, walima kumu jnagaminen jnōgon na k'o fiye tulo kōnō. Walima, ni i bē se k'i janto tulo kōnōna na a kana jogin, i bē se k'a bō a kōnō ni kemesuladege do ye. Ni olu bōra a la, i kana sōn fen were donni ma mōgō tulo kōnō k'i bē ka a kōnōfen bō ni o ye. I bē se ka banakisew lase tulo kōnō walima ka tulo jiegelen səgo i jnīne ma. Hali waasidanin fitini bē se ka nēn ta tulo kōnō.

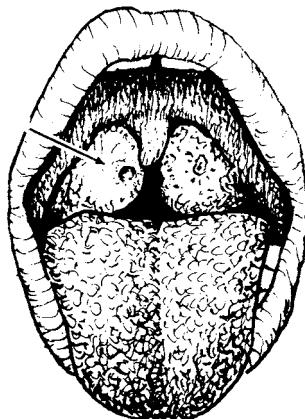
Den minnu ye sin sōrō ka jnē
olu ka tulolabana ka dōgo.

Nkōnōdimi

Nkōnōdimi be sōrō mura kelen-kelen in fe. Nkōnō
kōnōna jnē bē bilen ka ke ni den ye fen kunun a bē digi
a la. Kanntulōki kurunin fila bē dulon ka funun walima
ka nēn yēre ta.

Nkōnōdimi furakécogo

- I bē jiridenjiw caman di a ma, tew ani fen minta wērew
- I bē den bila a k' a da muguri ni jikalan kōgōma ye (teminkutu jnē 1 tilalen 2 ye o tilayōrō 1 tali kōkō la k'o ke ji bōli jnē kelen kōnō)
- I bē parasetamoli di walasa ka dimi da – jnē 565 laje walasa ka a sumancogo jēdōn.

Nkōnōdimi fanba la, banakisefuraw te mako jnē. O la u man kan ka ta. Nka nkōnōdimi sugu dō bē ke denmisénw na – n'a bē fō a ma ko kannabaganin – ale ce ka jugu kosebē. Ale ka kan ka furaké ni pikirimugu ye, n'o ye penisilini ye.

Kannabaganin taamasijəw

- Nkənən fununi ni nen (dulon-dulonda jəmanninw) donni a la.
- Kankənəna bə dulon k'o kumu, tulo dugumana fanw na.
- Farigan.
- Səgəsəgə walima nunjibə te a la.

Ni nin taamasijə 3 ka se 4 ma, ye jəgən sərə den na, a ka bana ka teli ka kə kannərə ye. A furakeli bə kə ni penisilini walima aməkisisilini tali ye da la tile 10 kənə, walima ka a tigi səgə ni benzatini pikirimugu ye sıjə kelen, je 523 laje). Nkənən bu də tali k'o səgesəgə jinjinibon kənə, o dərən de ye nkənəndimi sababu jənjən dənni sira numan ye. O baara in kəli nafa ka bon o dabali bə yəcəyərə minnu na na.

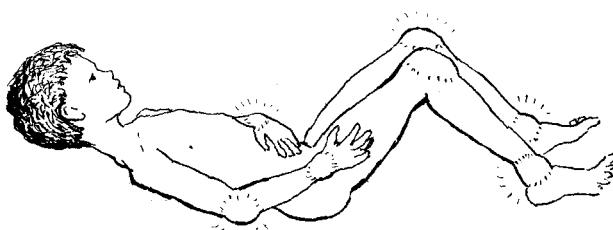
Ni kannərə furakebali tora yen ten, a bə juguya ka gəleya fo a bə yəlema ka kə bana wərə ye min bə wele ko kolocifarigan ye

Kolocifarigan

Kolocifarigan bə na kannabaganin banakisə donnen kə kankənəna na. Denmisən minnu si bə san 5 ni san 15 cə, a bə olu den minə ka caya. Ni nin taamasijə ninnu dəw yera den min na dəgəkun 2 ka se 4 ma nkənəndimi də temenen kə, i ka sigi ni a ye ko kolocifarigan ka teli ka kə u sababu ye:

- Kurutugudaw dimini, kerenkerennenya la bolokurudaw ani senkurudaw.
- Kurutugudaw fununni, u kalayali n'u je bilenni.
- Farigan.
- Farikolo birindili ni a golo faronni, bolokanw na, senkanw na, nka jəda te a la.
- Jəda ni senw ani bolow ka yereyərə u yere ma (o bə wele ko yereyərəli).
- Fəngeyali, jənmənəni disidimi.

N'i sigara a la ko kolocifarigan bə den na, i bə pikirimugu ke k'a furakə (bə je 522 na laje). I bə taa ni a ye dəgətərə fe yen. Kolocifarigan bə dusukun bana ni ka a fanga dəgəya. O bə wele ko sənkunnakoloci. O bə se ka dankari a tigi ka məgəya la (a tigi sago te a yere farikolo la), walima ka sajoona se a ma.

Kannorɔ

Kannorɔ ye bana juguman ye min be damine ni nkɔɔndimi ni farigan misennin ye. Tile damadɔ kɔ fe, falaka sugu dɔ be bɔ nkɔɔna, a finyalen don dɔɔni walima a jemannama don. Den kumakan be goya tuma dɔ, a kan be funu k'a nunfijne kasa goya. Kan fununi ni falaka finmannin walima jemannama in b'a to a ninakili bɔli be geleya walima a tigi te se ka ninakili.

Kannorɔ furakɛcogo

- I be fura jini a la. Bagafagalani dɔ be yen a kama.
- I be eritoromisini dɔ di a ma (ŋe 528) walima i be pikirimugu dɔ di a ma (ŋe 522).
- A b'a da muguri ni jiwołogolen ye ka kɔkɔ fitini ke a la.
- A be fñesumalenbara don a nun na k'o sama k'a nun gerennen bɔ.

Falaka min be da nkɔɔna ni o kologirinyara ka teme fo ka jɔnni degun, i be o faari ka bɔ yen ni fininin magaman jelen dɔ ye. Kannabaganin kumbenni ka nɔgɔ n'a kumbennifura DPT ye. I be a jini ka a dɔn ni boloci bolodalenw be i ka sigida la walasa i denw bolo ka ci.

Jɔnin

Jɔnin taamasijne fɔlɔw ye farigan, nunjibɔ, ŋe bilennen don ani a be dimi, ani sɔgɔsɔgɔ. Taamasijne ninnu be damine tile 10 jɔgɔn kɔ fe a tigi kelen kɔ k'a magere jɔnintɔ dɔ la. O temenen kɔ, da dimini be damine ni ka kɔnɔboli fara o kan. A be laban ni tulo kɔrław ni kan birindili ye. O be juguya ka yelen ka taa jɛda ni fari fan tɔw la. A be sɔrɔ ka se bolokanw ni senkanw ma.

Jɔnin furakɛcogo

Den jɔnintɔ be se ka a yere sɔrɔ tile 5 walima tile 10 kɔnɔ n'i b'a latiminandiya a ka ji min ni ka dumuni ke ka ŋe, ani a ka a yere lafiya.

- I be jimafen sugu caman d'a ma. Ni kɔnɔboli be den na walima ni a kera farilajidese taamasijne fen o fen ye, i be farilafajiw di a ma sanga ni waati bee.
- Ni den be sin kan, i be teme ni sin dili ye a ma. I b'a to yen a ka sin min sijne hake min y'a yere diya ani a ka men a minni na fɔ waati min ka di a ye. Ni sin mineni ka gelen a ma, i be sinji bisi ka d'a ma kutu jelen dɔ kɔnɔ.
- I be dumuni dogɔdgɔni di a ma sijne caman don o don. Ni dumuni jalenw (minnu te jima ye) kununi ka gelen a ma, i be mɔniw ni najiw ni jiridenjiw di a ma ka file.

- I be parasetamoli walima ibiporofeni di a ma k'a ka dimi da ani ka farigan jigin. Bə jə 565 ni 566 na.
- I be nafalan A (vitamini A) d'a ma. Jə 591 laje.

Fijəba kelen min be jənin la, o ye a bə se ka kə bana jugumanba wərew sababu ye. Balodese be den minnu na walima sida, walima bana sugu wəre, a ka teli ka kə olu de la. I be nin geleya nata ninnu jatemine ka kən k'u furake. Geleya minnu file, i b'i janto u la ni ka kən k'u furake:

- **Kənəboli:** i b'o furake ni farilafajiw dili ye den ma. I be deme jini kəneya tigilaməgəw fe ni den ma nəgoya tile 1 walima 2 kənə.
- **Tulolabana:** tulolabana min sərəla jənin fe, o bə se ka na ni tulo gerenni ye. I be tuloladimi furake joona ni banakise fura fəlenw ye (aməkisisilini, *amoxicilline*, jə 526; kotiri, cotrimoxazole, jə 531).
- **Yeli fanga dəgəyali:** jənin be fiyen lase məgo ma. I b'o kunben ni nafalan A dili ye den jənintə bəe ma (bə jə 591 laje).
- **Galakanərə:** ni den jənintə ka ninakilibəcogo teliyalə ka damatəmə, walima ni jənni be ka digi a la, i be galakanərəfuraw di a ma. Jə 277 laje.
- **Kanjabana:** i be furakəcogo jini den na n'a hakili binna ka nagami ka kunkolodimi gəlenw k'a la ka kənənama k'a la ani n'a t'a yere kala ma bilen. Jə 299 laje.

Jənin kunbəncogo

Den bəe ka kan ni jənin boloci sərəli ye (bə kunbennifuraw, səben jə 246 laje). Jənin mana den kelen mine du kənə, a ka c'a la i be se ka den təw kisi a ma du dukənəna na ani kalanso la ni i ye u ka boloci ke teliya la. I be den jənintə to so kənə, ani n'i be se, i b'a məbə a dəgənənəw na jənin te olu la. A kəni balimaw be se ka kə u ye banakise in sərə kabən hali ni jənin taamasıjə foyi te u fariw la fələ. O la a juman ye u fana ka to so kənə fo i ka da a la ko u bəe ka kəne. O b'a to sigida denmisən təw be kisi banani ma. Jənin be məgo mine sijə kelen, o kə i farikolo be lakisi a ka sijə were mineni ma.

Alemanjəninsa

Alemanjəninsa taamasıjəw

- Farigan mankannin, degərə 38.3 duguma.
- Birindili mankannin min be damine nedaw la ka yereke fari yərə təw la.
- Dulon-dulonnnin kəli tulo kərəlaw la ani kan ni kunkolo kəfəla la.

Denmisenw ni balikuw la, alemanjəninsa be se sanga jənin yereyere ma dənni. A be nəgoya a yere ma tile 3 walima 4 temenen kə.

Musobalikuw la, alemanjəninsa be se ka na ni kumbiridimi ye, bolokurutugudaw dimini ani bolokənин dimini ye.

Alemajninsa bē gēleyaba se musokōnma dēbeladen ma. Muso lasiritō ka kan ka mabō kosebē den alemajninsatōw la.

Muso kōnōmaw tangali alemajninsa ma o kecogo puman kelen min bē yen o ye sigida denmisen bēe bolo cili ye.

Nparancan

Nparancan be farigannin dō bila a tigi la ani ka kuru ḡejema fitini bilenniw ke a fari la. Kurukuru ninnu be damine faribakolo ma fōlō ka sōrō ka yereke jēda, bolokanw ni senkanw kan. Kurunin ninnu laban bē yelema ka kē kuru kūnbabaw ye walima dulon-dulon minnu bē ji don ka ci-ci ka tila ka ncen don.

Nparancan be ban a yere ma dōgōkun kelen kōnō. Nka a kuruw sijeni banbali de bē na ni banakisew ni nōgōw donni ye golo jukōrō, o min be se ka gololabanaw sababuya fana. I bē den ladi a ka fara a kuruw sijeni na. I b'a sōninfaraw tige ka surunya ani k'i jija a tegew jelen ka to tuma bēe. Walima i bē fen don a tegew la. I bē se ka ḡejje in mada ni finimugu sulen ye ji wulilen sumanen na ka o d'a la walima ni seriji dali ye a la. Kōlōrfeniramini n'a nōgōnna ḡejjedalanw fana be se ka ta ka kē a ḡejje tigelan ye. Je 530 laje

Nparancan be se ka kunben ni kūnbennifura ye (sēben je 246 laje). Ni den min y'a kūnbennifura boloci kē walima ni min delila ka bana yere sōrō kaban, o y'o tigi kelen ye k'a kisilanw sōrō a fari la.

Maṇan

Maṇan bē ḡejje jugu bila fari la, tegew la, bolokanw na, senkanw na ani dogoyōrōw la. A ka ca denmisenkunda kosebē. Walasa ka faamuya werew sōrō maṇan ni gololabanaw kan, aw ye sēben je 324 laje.

Kenkenkōgōyō

Nkenkenkōgōyō be damine ni farigan ye, segen, kunkolodimi, walima dumuninegentanya ye. N'i be i da waga walima n'i be dumuni kē, a be se ka digi i la. Tile fila kōnō, funu magamannin dō be bō ntakōrōla la tulo jukōrō, dimi be min na i n'a fō ja in ta nōgōn. A be se ka damine fan kelen fe fōlō ka sōrō ka fan kelento mine.

Nkenkenkəgçyə be ban a yere ma tile 10 yaşon kono. Ni da funun ma jigin, o be se ka ke ko were ye. Balodese (ŋe 188 na) ni Sidasun (ŋe 507 la) olu fila bəe be se ka ke tulokorçla fununi ni kurunin kuntaalajanw sababu ye o min ka surun nkenkenkəgçyə la.

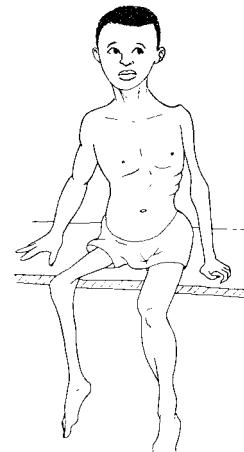
A ka gəlen nkenkenkəgçyə ka yəlen ka se fo tulow ma walima kunsəme ma. I jiia i ka furakecogo jini joona ni kanjabana taamasijew fen o fen yera mögə la k'a sərɔ nkenkenkəgçyə be a tigi la (ŋe 299 laje) walima ni mennikegəleya be mögə min na. Nkenkenkəgçyə kumbennifura be yen (ŋe 246 yɔrɔ laje).

Senfagabana

Senfagabana ye bana geleman ye. A be damine mura cogo la ni farigan, kənəboli, fəcənə, be min senkərɔ ani farikumu-kumu. A ka ca a la den be a yere sərɔ joona. Nka den dəw de ta la, senfagabana be digi farisogo la.

O den ninnu be fəngeya u sen kelen kan. A dəw la, sen be muluku. A mulukulen be to o cogo la. A be to a cogo la bonya la k'a sərɔ sen də in be a la ka bonya n'a ye ka taa a fe. N'i ye den ye min te se la k'a yere fari lamaga walima ka fari fan dəw lamaga (mulukuli) i jiia i ka keneya tigilaməgəw ladənniya o yɔrɔ bəe.

Senfagabana dimi be se ka juguya. Asetaminofeni walima ibiporofeni be də ŋe a dimi na. A bolow n'a senw suli ji wələkəlen na o fana ye a fura də ye. Ka to ka farikolopenaje ke sen mulukulen kan sanga ni waati bəe o nafa ka bon. O b'a to o sen ka deseli be nəgçyə.

Senfagabana kumbəncogo

Den bəe ka kan ka senfagabana kumbənni boloci sərɔ. Boloci baaraw kəra nafalafenba ye fo senfagabana banna ka bə diŋe yɔrɔ dəw la. Ni den bəe bolo cira, bana in laban be tunun.

Sida n'a sun

Sida sun be farikolo ka kəlecew fanga dəgçyə banaw kəleli la. O de b'a to galakançrɔ o, səgəsəgənjinjə o, kənəboli o ani bana suguya werew bəe sərɔli be nəgçyə. Den lajeli joona k'a dən ni Sida sun b'a la o ye kopuman ye. N'i ye nin jininkali ninnu fen o fen jaabi ke "awɔ" ye, an b'a jini i fe i ka Sigida 24, Sida n'a sun yɔrɔ kalan (səben ŋe 507).

- Yala Sida sun tigilaməgəw ye ka di aw ka sigida la wa?
- Yala e ye denba walima denfa ye Sida sun be mögə min na wa?
- Yala e be ka muso kənəma də kələsi Sida sun be min na wa?
- Yala e be ka den də ladon Sida sun be min na wa?
- Yala e be ka den ladon min məni ma teli, n'a ka bana minə ka ca fana ni den təw ta ye wa?

Sida sun furaw bē a banabagato dēmē ka si jan sōrō n'a ye kēnēya kōnō.

Koloci

Den minnu jujōn bōra Farafinna (walima induw la), olu dōw bē bange ni “joli fegeman” ye min bē wele ko kolocibana. Nin bana kofōlen bē sōrō bangebaw fē, koloci bē bangeba minnu na. Kalo 6 kōnō, den bē ke a cogo, o kō koloci taamasijew bē a damine ka bō.

A taamasijew:

- Farigan ni kasi
- Senw ni bolow bē funu tuma dōw la, funu min bē dōgōkun 1 walima dōgōkun 2 ke
- Kōnō bēbonya ka a sanfela geleya
- A joli bē dēsē, ani ka a new ke nērē ye (i n'a fō sayi nērē)
- Den te kēnēya tumasi (sōgōsōgō, sumaya ani kōnōboli)
- Den bē mōgoya
- Den san 2, kolokuru korilenw bē bō kungolo la.

Sumaya ni bana werew bē se ka u bila kolocibana senkōrō ni farigan jugumanba ye ani dimi senw ni bolow la walima kōnō na. Dō bē fara jolidēsē juguya kan. Kolo fan minnu fununen don, u bē se ka ne bō. A bē se ka den faga.

A furakēcogo:

Yelēmacogo tē joli fegeyali la. Aw bē den tanga sumaya, bana werew ani banamisenniw ma minnu bē se ka u bila koloci senkōrō. Kalo o kalo aw bē taa ni den lajē dōgōtōrō dō fe ani ka fura san a ye.

- **Sumaya.** Sumaya ka ca sigida minnu na, den ka kan ka to ka fura ta tuma bē walasaka a tanga bana ma (aw ye gafe jē 541 laje). Aw bē joliseginfuraw (*acide folique*) fara o kan walasa ka joli dilan (aw ye gafe jē 592 laje). Nafa tē negefuraw (*sulfate ferreux*) la.
- **Banamisenniw.** Aw bē jōni ni keteketeni ni sōgōsōgōnijē boloci ke a tumaw na. Ni taamasijē dōw yera den na, i n'a fō farigan, sōgōsōgō, kōnōboli, a bē sugune ke kojugu, kōnō ni senw ni bolow bē a dimi, aw bē taa ni a ye dōgōtōrō dō fe joona. Aw bē ji di a ma tuma bē ani asetaminofeni walasa ka kolodimi mada (aw ye gafe jē 565 lajē).
- **Aw kana a to nēnē na.** Aw bē a to funteni na ni ka fini biri a la su fē ni a jēci bē yen. Aw bē a laada matela magaman kan.

Fari fanw banani

Kunnakirikirili (den kirikirila)

Kunnakirikiri ye joginni ye kunseme na min be fiyen bila den yeləmacogo la ka bɔ a nɔ na ani a secogo a fari kɔrɔ.

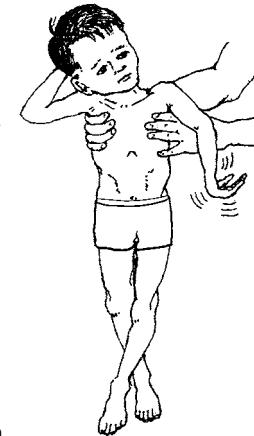
- Jiginniyɔrɔ la, den magaman be ke a ye k'a kolo faga ten (nka dɔw ta la, den be mɔgɔ keneman fari ta fɔlɔ).
- Den ka mɔni senna be sumaya ni a denjɔgɔn tɔw ta ye a kɔrɔbayatɔ. A be sumaya a kunkolo kɔrɔtali la, sigili la, walima ɲunumani na.
- Dumunike ka gelen a densugu ma. A be dimi ka kasi dɔrɔn. A dɔw la, a masumalen be ke ka teme den masumanicogo kɔrɔ kan.
- Komin a be ka mɔ ka taa a fe, a bɔli a nɔ na bee be ke n'a fari jalen ye ani fanw lamagabaliya ye.

Kunnakirikiri be den minnu na olu tila bee ka suma hakilinamiiri fe ani kalan fe. Nka i kana u bee mine o ma. Den kunnakirikiritɔw be se ka tulon ke, u be se ka fən dege, u be se ka don kalan na.

Kunnakirikiri te bana banta ye. Nka i be se ka a densugu deme walasa a be se ka sagolakow ke a yere ye. A ka se ka a jo a yere la, ka kuma ani ka a yere ladon ani mɔgɔ wərew. I be se keneysaso dɔ la farikololaben be yɔrɔ min na. I be i jika ka keneysaso dɔ yɔrɔ jini hakilinabanabaatɔw ladonni walima farikololalagali be ke yɔrɔ min na.

Bara kuru janyali ka bɔ (baralakaliya)

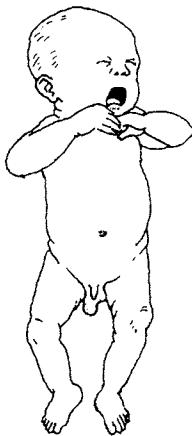
Bara min kuru janyara ka bɔ i n'a fɔ nin cogo (ja kɔnɔ) o be sɔrɔ kɔnɔbara bu dɔw bɔli fe ɲɔgɔn na dɔɔni. A bara sugu be ban a yere ma hali ni fura ma ke a la. Ka fini tige ka ben a ma walima k'a siri ni finikɔnɔ ye walasa a ka nɔn ka jigin o fe o te mako je a la. (Nka barajuru binnen kɔ, a te dimi ke tugun). Hali baralakaliya kunbaba min b'a cogo la o te kojugu ye barisa o men o men o be don a yere ma. N'o be yen halisa den san 5 temenen kɔ, i be dɔgɔtɔrɔw segere n'a ye. A be se ka ke a ka kan ka tige ni ka a laben.

ɲeda, kan walima
faribakolo be nkɔlɔ
ka don ɲɔgɔn na i ko
kemesu, ka to ka kuru
ka seri.

Kökilifunun, sumaya, ani kaliya

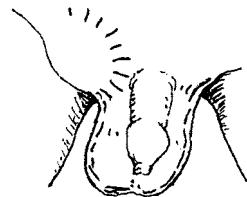

Kökiliw be foroko min kono, n'a be wele ko kayabara, o be se ka fa ji fe walima nugumisen kun do be se ka yuuru ka jigin o kono. O be na ni o fan fununni ye.

A bana in sorsababu be se ka don. I be yeelen do menen kayabara dugumana na.

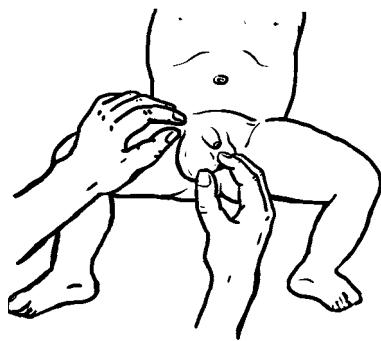
- Ni yeelen be teme a fe, o koro ye ko kayabara falen don ji la. O be wele ko sumaya wa a ka ca a la o be ban a yere ma. N'a menna ka teme san kelen kan, i be se dogotorow ma u k'i laje.
- Ni yeelen te teme a fe, ani fana ni kuru be foolo ka taa a fe ni den be sogosogo walima ka kasi, o koro ye ko nugumisen kun do yuurula ka jigin a kono. A be fo o ma ko kaliya.

Kaliya fana be se ka nin yoro funu (ja kono) cemannin fara musomannin kan. Ni funu in be foolo ka den to sogosogo la walima kasi la, a ka teli ka ke kaliya ye. (N'a be to a cogo la, a ka teli ka ke fasakun do fununen ye, aw ye seben ne 468 laje).

Kaliya ka kan ka furake ni a yoro tigeli de ye. I be se ka a laje ka a digi ka don folo:

1. Ni jazepamu (*diazepam*) be i bolo, i b'o d'a tigi ma ka dimi da (ne 587 na kalan)
2. I be kunkorodonnan walima fenkuru do don den dalen bobara koro k'o yoro korota san fe ni a kunkolo ye.

3. I be a mine ka a biri a kumbiri kan ka a kofela jira kene kan kaliya ka ye ka lasaa – i ko ntori.
4. I be jikuru do da finimugu wali koormugu kono k'o sumalen d'a la k'a funu jigin. I be jo ka sanga 10 nogaon ke folo.
5. Ni o ma mako ne, i be i bolo da a la k'a digi nogaoya la ka don a no na yen. A digili ka don a no na yen o t'a bali a ka taa baara dogotoroso la.

Ni dimi gelen be kayabara kono, kerenkerennenya la n'a dimi wulili te suda, o ye sogokun do melekelen ye fari la. O be wele ko kokilimeleke. O den mako be baarali la o yoro bee k'a kokili furake.

Dawoloci ni nakaloci

Dawolocilen ye ka teli ka. Nakaloci yeli man teli. Aw be aw bolokoni don nakalo la walasa ka a don ni a datugulen don ka ne. Dawoloci ni nakaloci kololo ye geleya donni ye den ka sinmin na.

Walasa ka den di o den sugu ma, aw be aw bolo bila da yorɔ cilen na a sinmintɔ. Ni nakaloci don, aw be falakani don da sinnukun ni nakalo ce yorɔ cilen fan na. Ni o bee la den beka geleya sɔrɔ sinmin na, aw be sin bisi bolo la ka a di a ma ni kutu ye walima ni minen ye ye min be sin tonitoni den da kɔnɔ, aw be ninnu dɔ la kelen ke fo den tuma min den be se ka sin min a yere ye. Aw be a balo nin cogo la walasa a ka to keneya la. Walasa ka sin bisicogo dɔn bolo la ka a di den ni kutu ye, aw be gafe je 421 laje.

Dawoloci be se ka kala ni den ye kalo 3 sɔrɔ wa fana a san 1 nakaloci fana be se ka kala. Jamana caman nan in bana fila be furake fuu wa u furakeli be se ka yelema don den ka mɔgɔya la. Aw ye a kunnafoni jini bana ninnu furakeli kan dɔgɔtɔrɔso la.

Joginniw ni kasaaraw

Denmisenw ka joginni ni kasaara barika ka bon ni mɔgɔkɔrɔbaw ta ye. Nka i b'a ye ko joginniw ni kasaaraw furakecogo bee ye kelen ye denmisen fara mɔgɔkɔrɔba kan a ka c'a la. I be se ka kunnafoniw sɔrɔ joginni kerengerennew kan ni i ye Sigida 10 yorɔ kalan, Furakeli kunfɔlo.

Denmisenw ka joginni fanba be se ka bali.

Dusukunjɔ

Dusukunjɔ ye bana juguman ye ni den si be san 2 jukɔrɔ. Ni den be ka sɔgɔsɔgɔ walima ka mankan dɔ bɔ, a kɔlɔsi fo a ka fen dɔ bɔ a da kɔnɔ. Ni den te se ka sɔgɔsɔgɔ walima ka kulekan bɔ, i be a disida bugɔ-bugɔ ani k'a disi benyɔrɔ kɔ la bugɔ-bugɔ joona a ka fen bɔ sɔgɔsɔgɔ ketɔ. Walima ni den min te teme san 1 kan fɔlo, i be o kɔnɔbara digidigi k'o mɔsi-mɔsi a ka fen bɔ a da kɔnɔ. Aw ye seben je 132 laje.

Dumunikuru jalenw ye dusukunjɔ sababuw la fanba ye denw fe yen. I kana bɔnbonw ni kisemafenw ani sogokuruw ni nakɔfenw kuturu di denw ma. Denmisenninw ka dumuni te fen ke u la n'a tobira ka je ani k'a tige-tige walima ka a tigɔnɔn ka misenya.

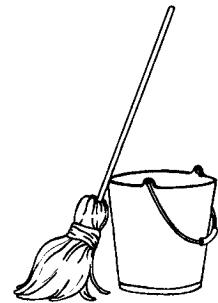
Denw ka dusukunjɔ sababu dɔnnenw ye u ka tulonkefen fitiniw ye: ntolakurunin, wariganaw, ani foolobaraninw. O joginnifɛn ninnu ka kan ka mabɔ denw na.

Bagamafɛnko

Bagaw, ntɔnfuraw ni fenjenamaninfuraw, ani sojɔsilanjiw bee ka kan ka lasago yɔrɔw la denw bolo te yorɔ minnu sɔrɔ walima k'u dasɔgɔ fen kɔnɔ denw kan'u ye ka se u ma. Walasa ka fen caman dɔn bagajiko kan, bɔ Sigida 10, Furakeli kunfɔlo kalan, je 168 n'a kun.

Jilatoli

Den bε se ka to dalaji la, folonji, walima hali palanfaji la. I ka kan ka denmisenninw kɔłsi n'u be ka gere ji la, kerenkerennenya la cemanninw, bε to ji la k'a sababu ke jemajɔbaliya ye noɔnikε la jijuguw walima ji dunmanw kɔnɔ. Temesira bilali jimatɔrɔw la ani senw dilali u kun na o de noɔgɔn te; ani denmisēnw bεe degeli noɔni na olu ye siraw minnu nafa ka bon kosebe sigida tangali la jilato kasaaraw ma.

Den san 1 bε se ka bin palanfaji la ka to a la.

Jeniniw

Denw bε tanga jeniniw ma ni i be u mabɔ gadaw la, barama kalamanw, tasumaw, ani yeelenbɔlanw na. Nka n'a ma ne ko jenini kera kaban, u furakeli ka kan ka ke teliya la. O kun ye jeninida dimi daliko ye ani banakisew donni balili ye a la, olu minnu ka teli ka juguya jenini kelen kɔ fe. Dimiba te ke jeninida jugu dɔw la k'o sababu ke fiyen bilali ye farikolo sɔmisiraw la golo la. Hali ni dimi te a la, u furakeli ye waajibi ye. Jeninida furakecogo kun kan, Sigida 10, Furakeli kunfɔłɔ kalan, seben jn 148.

Bolifɛnkasaara

Dibiriw ni sigiyɔrɔjalaw be se ka mɔgɔ tanga joginni ni saya caman ma bolifenkasaarako la; moto, negeso, walima mɔbilikasaara. Ni siraw labenna ka u ne sirakantaamanaw kama, sennamaw ni negesotigiw, o be se ka joginni caman ani saya caman bali.

I be den kunkolo tanga ni dibiri donni ye a kun na. I yere fana ka ke misali numan ye ka dibiri dɔ fana don i kun na.

Maralijuguya

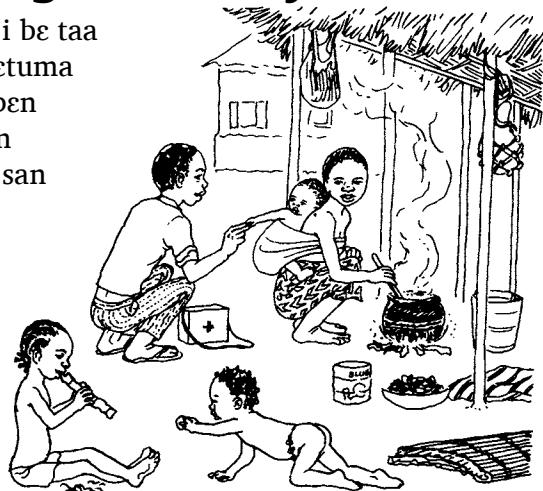
Farinya ni damatɛmewalew keli denmisennin na o ye gelyaba ye min bε se ka fiyen kuntaalajan bila a ka adamadenya na. O fiyen te dan a farikolo dɔrɔn ma, a be don hali a hakili la k'o tje. Mɔgɔkɔrɔba bεe jɔyɔrɔ ye denw tangali ye damatɛmewale dali la u kan.

Keneya tigilamögow tɔgɔlakibaruya

N'i mögö min ye keneya tigilamögö ye, i be taa bɔ denmisénw na ka caya. O lajeli in ketuma nögöman ye den ka boloci donw ye (seben je 246), walima kalo fila o kalo fila san fölö la ni ka sɔrɔ k'a tɔ ke siŋe kelen ye san o san o kɔ fe.

I ka lajeli be caya ni bana fari be den na waati minnu na, i n'a fɔ den möni sumayali. I ka kan ka segin (walima k'a fɔ denba ye k'a ka na i fe yen ni den ye) ka na den laje a furakeli kɔ fe k'a dɔn ni den be k'a yere sɔrɔ walima n'a mako be furakeli la halisa.

Hali n'a y'a sɔrɔ ko a ka nögö denbaw ka na ni u denw ye dögötörö fe yen a k'u laje, dögötörö yere ka kan k'a bɔ a yere la ka na bɔ a ka banabaatow ka so tuma kelen kelen na. Denyereninw walima den kɔrɔbaw mabɔli dögötöröso banabagato werew la, o de jögɔn te. A Fana, denba dɔw wulili man nögö ka bɔ u den tɔw kɔrɔ walima u ka baara kɔrɔ. O denba ninnu te na dögötöröso la. A sugu la, keneyatigilamögö de ka kan k'a janto o muso ninnu denyereninw n'u den kɔrɔbaw lajeli la.

I mako be den minnu kɔłsili la kosebe olu ye minnu te ye i fe ka caya ye.

Komin den be ka mö ka taa a fe, i be teme ni a lajeli ye. A lajeli sen fe:

- I be nininkali ke den tun be cogo di – n'a tun ka kene ani n'a be ka mö a je ma.
- I be den laje ka bɔ a kunkolo la ka na fo a senkɔnin na. Den kenenem sɔmi ka teli ani a timina ka di. A golo yecogo ka jii ani a fari be ka mö ni ka kɔkɔ.
- I be nininkali ke ni den be dumuni ke kopuman. I be denba ladi ka ke sin dili puman na ani dumuni nafamaw dilali la.
- I be den girinya hake ta k'a laje. Walima ni ba sen be denkɔłsi baara dɔ la, i b'a fɔ k'a k'o seben d'i ma i k'o laje (i n'a fɔ möni kɔłsiliseben dɔ: misali la Den ka keneya kɔłsiliseben walima i be se ka seben o seben sɔrɔ ba bolo den ka keneya kan).
- I be den fari jelenya jatemine ani n'a dayɔrɔ ka jii. I ka lajeli ninnu be ke sababu ye i ka denbaya kalan yerekɔłsi ni yere tangali feerew la ka kisi banaw ma. A fana be se k'a to i k'a dɔn u mako be deme sugu min na k'u ka du lakana keneya sira kan.
- A ke cogo bee la i k'i ka dɔnta don du mögöw ni denba la keneya siratige la.

Denw ladonni be ke sababu ye keneya tigilamogow bolo ka sigidamogow ka dannaya n'u ka bonya soro. Denmasaw je b'i la k'u denw furake minke, u be da i la k'u yere kunkanbanaw jininkaliw ke i la. N'i be to ka na den min ka keneya n'a mogogo laje son ni son, o ye sira juman ye ka denba ni dukonmogow tow kunkangeleyaw don keneya sira kan ani k'u ka dannaya soro.

I be i to o la ka waati kungurunni ke denmisēnw kalanni na keneya kan. Denmisēnw b'u ka fen dōnen bee lakali u ka mogow ye ani u denmisēnjogon bee ye. U ye keneya kunnafoni jensenni feere jumanba ye sigida la.

Den min be ka mo o den ka kene de

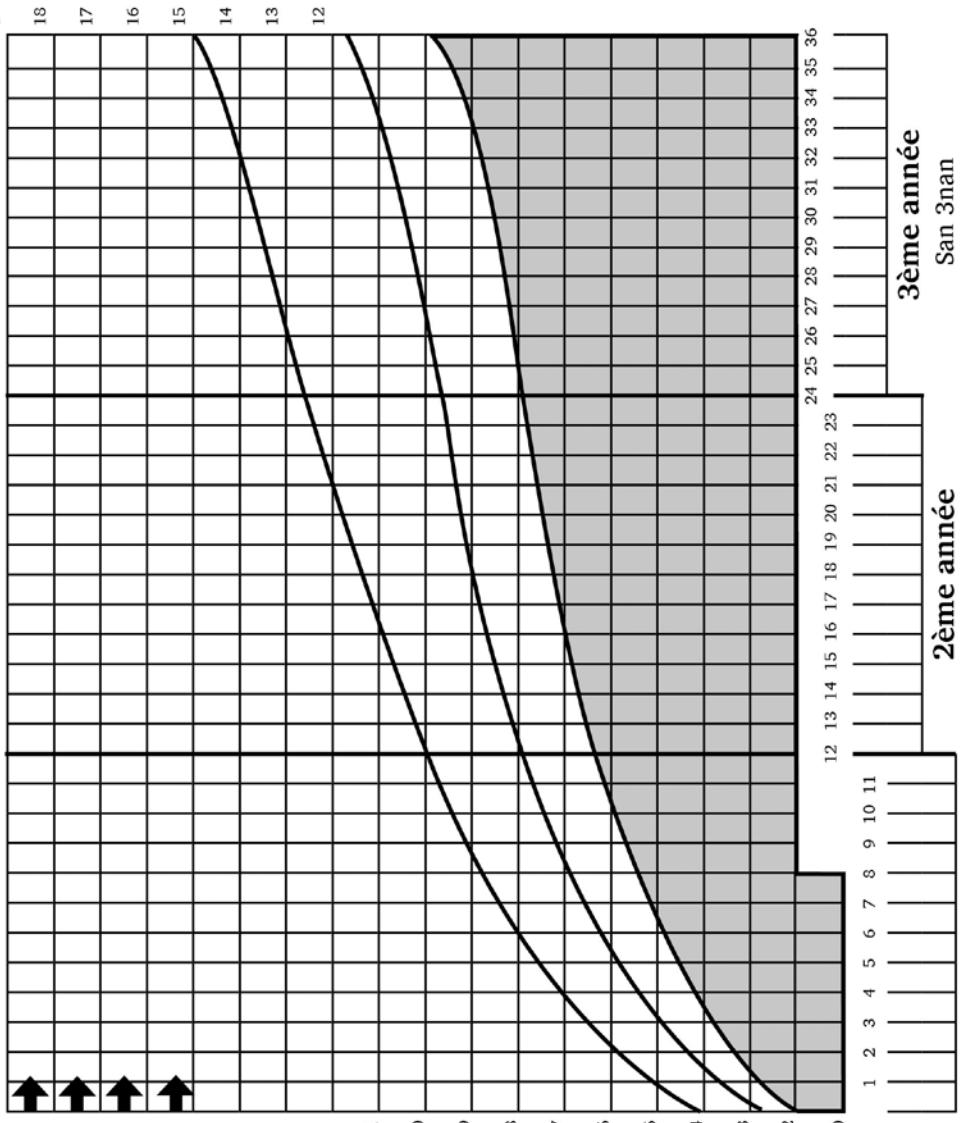
I b'i jija ka den ka moni kunnafonitaseben dō kono, i n'a fō min joggon be gafe in je nata kono. Den ba walima den ladonbaa ka kan ka o seben in mara. I be a seben in cogoya nefō a ye walasa a k'a don ni a den be ka jigin ka bo keneya kono ka na banani fan fe.

	San AN	Kalo MOIS	Tile JOUR	
	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
Numéro de la fiche : Keneya kɔ̃siseben nimmɔ				
Date de 1ère consultation : Lajeliko fɔ̄b don				
Nom de l'enfant : Den tɔ̄gɔ				
Rang dans la fratrie : Den joliman				
SEXЕ : Den cey a ni a musoya ce M F muso				
Nom du père : Fa tɔ̄gɔ				
Nom de la mère : Ba tɔ̄gɔ				
Adresse : Lasɔ̄ɔ				

DEN KA KENEYA Kɔ̄SISEBEN
FICHE CONSULTATION ENFANT

Kenyasoy Centre de Santé de :
Mara Cercle de :

- Ba ka bangé kɔ̄siseben
- Mère PF
- Muso lasiritɔ
- Enceinte
- Den da bɔ̄li
- Enfant Sevrage
- Witaminini A
- Vit. A

Poids en Kilogrammes

Girimya kilo la

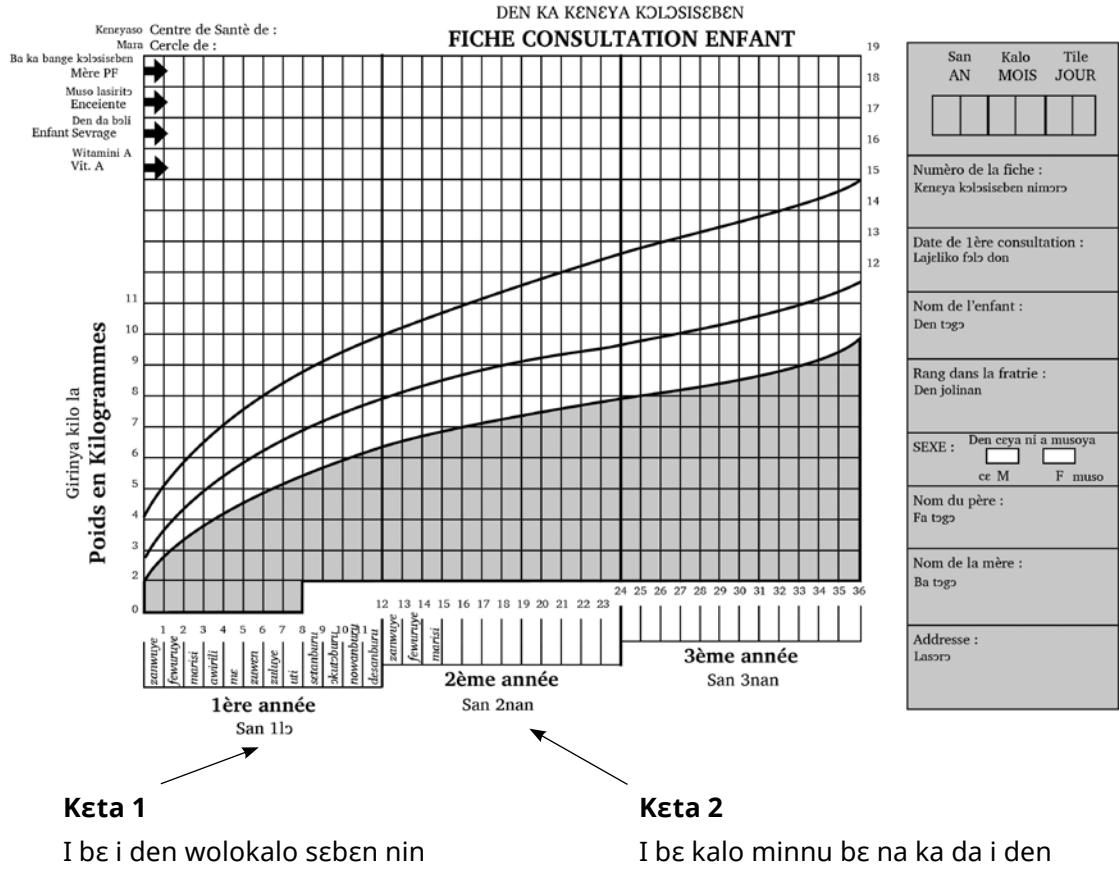
1ère année
San 1nan

2ème année
San 2nan

3ème année
San 3nan

Sében makoncogo

Den ka keneya kôlôsilisében

Keta 1

I be i den wolokalo sèben nin
yôrò la: nin sèben b'a jira ko den.

Keta 2

I be kalo minnu be na ka da i den
wolokalo kan olu tsgo sèben.

DEN KA KENYA KOLOSISEBEN

FICHE CONSULTATION ENFANT

Centre de Santé de :
Kenyaso
Mara
Cercle de :

Ba ka bange kolosiseben
Mère PF
Muso lasirito
Enceinte
Den da boli
Enfant Sevrage
Witamini A
Vit. A

Girinya kilo la
Poids en Kilogrammes

1ère année
San 11ɔ

2ème année
San 2nan

3ème année
San 3nan

19
18
17
16
15
14
13
12

San	Kalo	Tile
AN	MOIS	JOUR

Numéro de la fiche :
Kenya kolosiseben nimɔrɔ

Date de 1ère consultation :
Lajeliko fɔlɔ don

Nom de l'enfant :
Den tɔgɔ

Rang dans la fratrie :
Den jolinan

SEXÈ : Den ceya ni a musoya
ce M   F muso

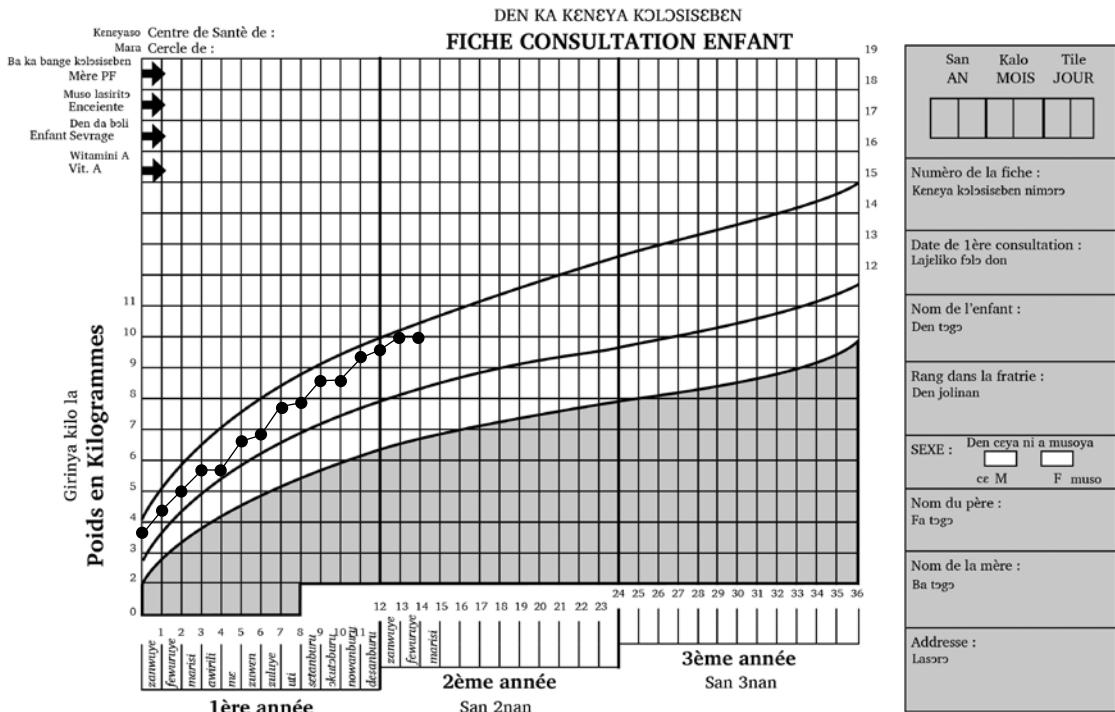
Nom du père :
Fa tɔgɔ

Nom de la mère :
Ba tɔgɔ

Adresse :
Lasɔrɔ

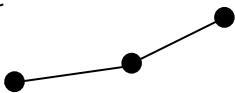
Kεta 3

I b'i jija k'i den pese k'a girinya hake dɔn kilogaramu la.

Keta 4:

I ke o ke ka den pese kalo o kalo, i be o taamasiñe bila ni tomikurunin dô keli ye sèben kan. I be tila ka o kuruninw bila jøgøn na ni ci keli ye u ni jøgøn ce. Ni den ka keneya be ka sabati ka taa fe, i b'a ye ko kurunin kura be kelen laban ni san ce kalo o kalo.

Den mɔni taamaseerelanw lajë tiiri taacogo fe

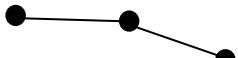
A ka pi

Den ka mɔcogo ka ñe

Farati

Dô te ka fara den kan o min be dɔn n'a girinya toli ye a ño na kalo o kalo. I jija i k'a kun jini k'a dɔn

Juguman

Dô b'a la ka bɔ den girinya kalo o kalo. O be bana kofø. O densugu mago be ladonni kérénkérénnen na.

Lajini ye min ye o ye den ka mɔni ka sabati ka taa a fe. A ka mɔni kana jøyørø kelen na. A kana dese a ka mɔni dakun kɔrø ma.

N'i y'a dɔn ko den dɔ te ka mɔ a cogo la, i be i ka lajeliw caya. I b'a lajë n'i be se dɔ fara a ka dumuni kan cogo min na. I be jateminé ke bana minnu ka teli ka ke a nkeseli in sababu ye.

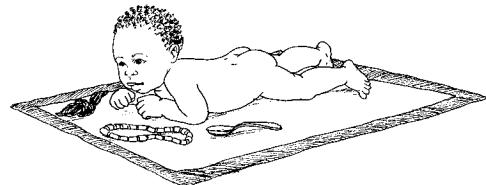
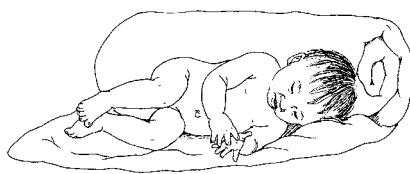
Mɔni

Mɔni ye den farikolo n'a hakili kɔgɔcogo ye. A b'a yere farikolo don a sagoya la cogo min na ani a be kumalaciw jenabɔ̄ cogo min na ka fara a be kunkow jenabɔ̄ cogo min na kan olu bee be ke a tɔgɔlakow ye. Nka a ka adamadenya yiriwali man kan ka ke fən jɔlen ye. O ka kan ka to sen na ka wara ka t'a fe. Ni den min mɔni ka suma, kɔlɔsili ka kan ka bonya o kan.

Munna den dɔw mɔni senna ka suma kojugu ni dɔw ta ye? Tuma dɔw la, kɔrɔ were foyi t'o la – danfara te ban mɔgɔw ni jɔgɔn ce. Nka bana ni balodese be se k'a to den mɔni be sennasiri cogoya bənbaliw la. Lujuraya sugu dɔw be se ka na ni mɔni cogoya tijeni te ye fana. Misali la, i te kɔn ka bɔ a kala ma ko tuloko be den na. O nɔ na, i kɔni be sɔmi k'a te sela ka kuma i n'a fɔ a balimamusow n'a balimakew cogo la. A ka kan i k'i jemada den mɔcogo fe bari mɔni sennasumayali ka teli ka ke kene ya kunkangelya dɔ ye walima lujurako dɔ i ka kan ka min sidɔn.

Den min si be kalo 3 la o ka kan ka se:

- Ka yelemisennin ke
- Mankan ni yelema-yelema ketɔ dɔn
- K'a kɔrɔmɔgɔw yeelen n'u kumakan dɔn
- K'a yere tegew lakodɔn
- Ka kasi ni kɔngɔ be a la walima n'a minecogo man ji
- Ka sin min k'a sɔrɔ tirikitaraka ma ye a la
- K'a kun kɔrɔta k'a dalen to a kɔnɔ kan

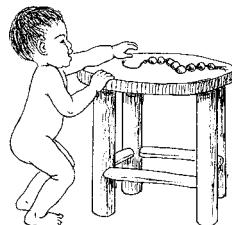
Den min si be kalo 6 la o be se:

- K'a kun munumunu ka mankan bɔfan jini.
- K'a dalen yelema ka bɔ a kɔnɔbara kan k'a da a kɔ kan
- K'a masurunnamɔgɔw dɔn.
- Ka fenw ta ka don a da
-

Den min si bε san 1 na o bε se:

- Ka mankan bōlen men k'o ladege ani ka dajε kelen-kelenw ladege
- Ka tulon nōgōmanninw ke, i n'a fō: uwaaa!
- Ka fēnw ta ka bila-bila nōgōn kan walima nōgōn kōnō
- Ka wuli k'a sigi i yēre ma ka ḥunuma a yēre ye
- K'a maanabō yōrōjanfēn nō fe walima wulikajō nō fe

Den min si bε san 3 la o ka kan ka se:

- Ka kumasen kelen-kelenw faamu ni k'u fō
- Ka baara misēnninw ke i n'a fō furanni

- Ka mōgō wērew kunkankow dōn
- ka minenw woloma-woloma
- Ka boli, k'a pan, ani ka yēlēn fēnw na

Ni den bē mōna ni sennasumaya ye, i bē se k'a dēmē cogoya 2 la:

1. I bē kēnēya tigilamōgō dō bila o k'a lajē ni mōni sennasumayali in bē sōrōla kun min na.
2. Den mōni sennasumayalen don a ka mōgōya dakun minnu na, i bē kōlōsili bonya olu kan.

Den mōni sennasumayalen don dakun minnu na
i b'a dēmē k'a mōni sankōrōta o dakunw na.

A yōrō kalan (je 480) den mōni kōlōsilisēben kunkanko bee ko la. O sēben ninnu nafa ka bon denmasaw ni kēnēya tigilamōgōw bee bolo. Den mōni kōlōsili nōbōcogo juman don ani k'u kunnafoniw ta ka den ka kow jēnabō a mōtōla.

Denw bilali kalan sira fe

Den kɔrɔyatɔla be faamuya dɔ sɔrɔ ka a ka fen kalannenw na ka taa a fe. A be na dɔnniya ni bolojolenya minnu sɔrɔ a ka kalansolataa nafa ye o be se ka ke sababu juman ye a ma a ka se ka ko caman sidɔn ka ko caman fana waley dijɛ latige la kɔ fe. Kalansolataa nafa ka bon.

Nka den b'a ka faamuya caman sɔrɔ so kɔnɔ, foro kɔnɔ, walima bɔlɔn kɔnɔ. A be faamuya sɔrɔ fileli sen fe, lamenni sen fe ani ka to ka mɔgɔ tɔw ta kelen ladege. A te faamuya bere sɔrɔ ka bɔ mɔgɔw ka fɔnjiena na ka mɔgɔw ka kɔtaw ladegeli bɔ. Den ka jogo tataw la fanba dɔw ye – mɔgɔjumanya, kotigiya, ani jɔgɔnɔnɔ – a te se ka minnu sira mine fiyewu n'u misali jumanw te ka ke a je kɔrɔ.

Den ka mɔgɔya kalan sɔrɔli be ke a sen fe. A ka kan ka kow kɔcogow n'u jenabɔcogow kalan a yere ye hali ni a be filiw ke ke a kɔnɔ ka taa. Ni den ka dɔgɔn kosebe, i b'a lakana fenjuguw ma. Nka n'a be ka kɔrbaya ka taa, i b'a dege a ka se a jantocogo la a yere la. I b'a ka yereya wali kotigiya to a bolo ko dɔw la. I be to ka sɔn a ka hakilina dilen dɔw ma hali n'a y'a sɔrɔ u b'i ta dilenw sɔsɔ.

Ni den ka dɔgɔn, a miiri te ke dɔ were la a yere magow keli kɔ. Kɔsa fe, a be sɔrɔ ka bɔ a kala ma ko mɔgɔ ka kan k'i mɔgɔjumɔnɔ tɔw deme ani ka kow ke u ye. I be to ka denmisew fo u ka demeniw na ni ka a jira u la ko ye ko juman ye.

Den minnu ja la ka gelen olu be
jininkali caman ke. Ni masaw,
karamɔgɔw ani tɔw be to ka
waati kerenkeren ta k'u
ka jininkaliw jaabi
ni dusukunjelenya
ye ani faamuyacogo
juman na – ani ka
to k'a fɔ u ye k'u
t'a dɔn n'u te ko
min sidɔn – o be
jininkali keli nege to
den na tuma bee. Ni den
kɔryara n'o hakidayelen sugu
ye, a ka tel i k'a ka sigida kow jenabɔ
ka a ke sigiyɔrɔ juman ye.

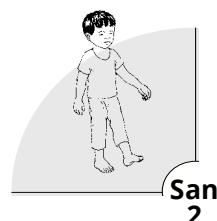
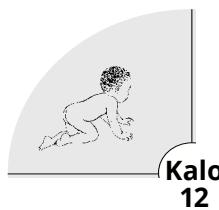
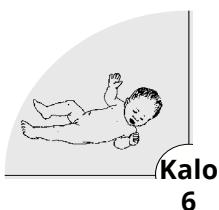
Nanfila A: Den ka mɔni kɔlɔsilisεben

Den ka o mɔni kɔlɔsilisεben o bε ke min ye

Denmisenw mɔni bε ke sira caman fe: **farikolo** ta (janyali ni bonyali), **hakili** ta (keguya), **kuma** ta (kuma keli walima taamasijew keli ka kunnafoni jɔyɔrɔ fa), ani **mɔgɔlandiya** (mɔgo nɔgɔnnaw lakodɔnni). Den ka adamadenya dɔnni ka kan ka ke ni o dakun fɔlen ninnu bεε ye. Misali la: ni den min bε ka a bolo kɔrɔta tali kama, o ye k'a jira ko:

- A bε ka a farikolo seko waleya – bε a bolo kɔrɔta.
- A bε k'a hakili seko waleya – a b'i dɔn de.
- A bε kunnafonidi seko waleya – a bε ka a fɔ i ye ko min nege b'a la.
- A bε ka mɔgɔlandiya seko waleya – a bε ka a jira ko e ka tali ka di a ye.

Ja minnu bε je nataw kɔnɔ olu bε fen caman fɔ den ka sennako faamutaw kan ani tuma jumen na denw la fanba b'o sennako ninnu dɔn. I bε se k'o katimu in tɔnɔ bɔ o kɔnɔkunnafoni kama. O kunnafoniw bε denw ka jenatigeli min kan o bε se k'i deme k'a dɔn i den bε kɔ fe sennako min dɔnni na n'i ka kan k'a deme k'a bɔ o gεleya kɔnɔ.

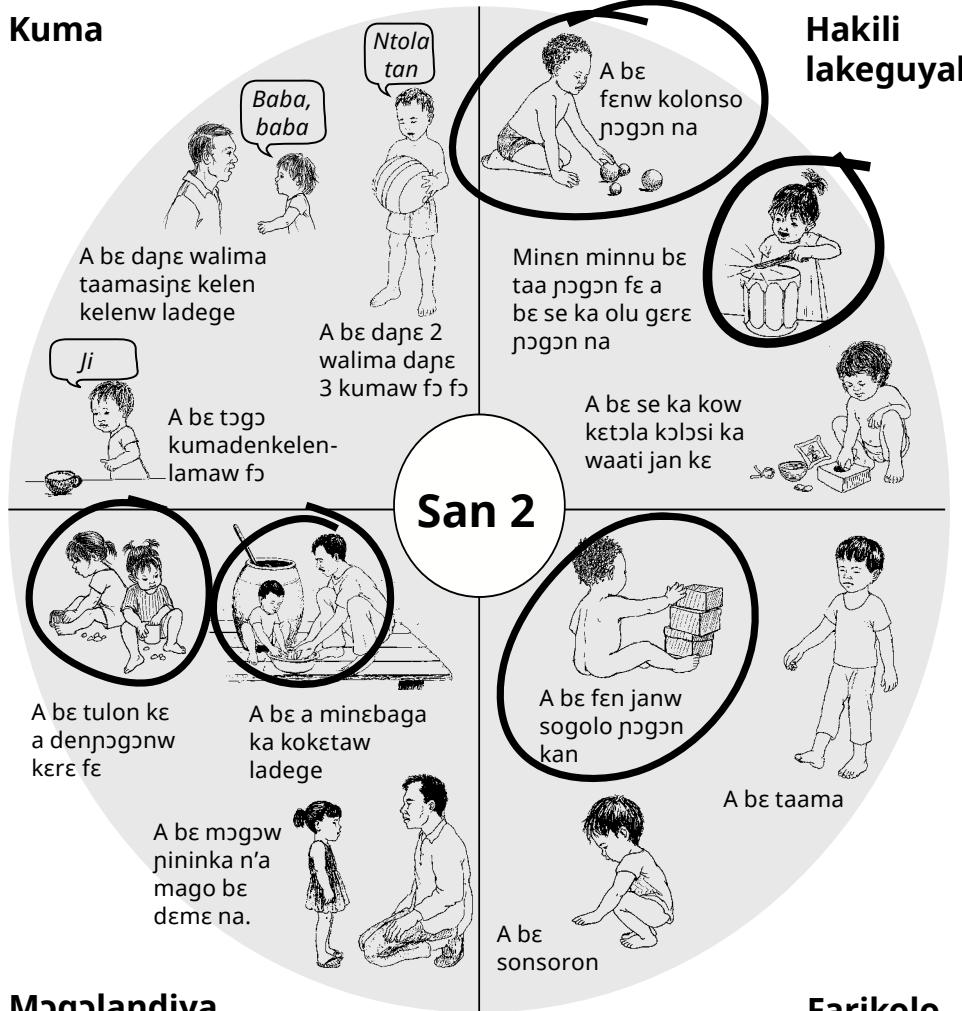

Ja ninnu b'a jira ko den farikolo sennakow bε yεlεma ka taa a fε cogo min na n'a b'a la ka kɔrɔbaya ka taa.

K'i dɛmɛ k'a dɔn sennako min ntanya bɛ den na a k'o dege

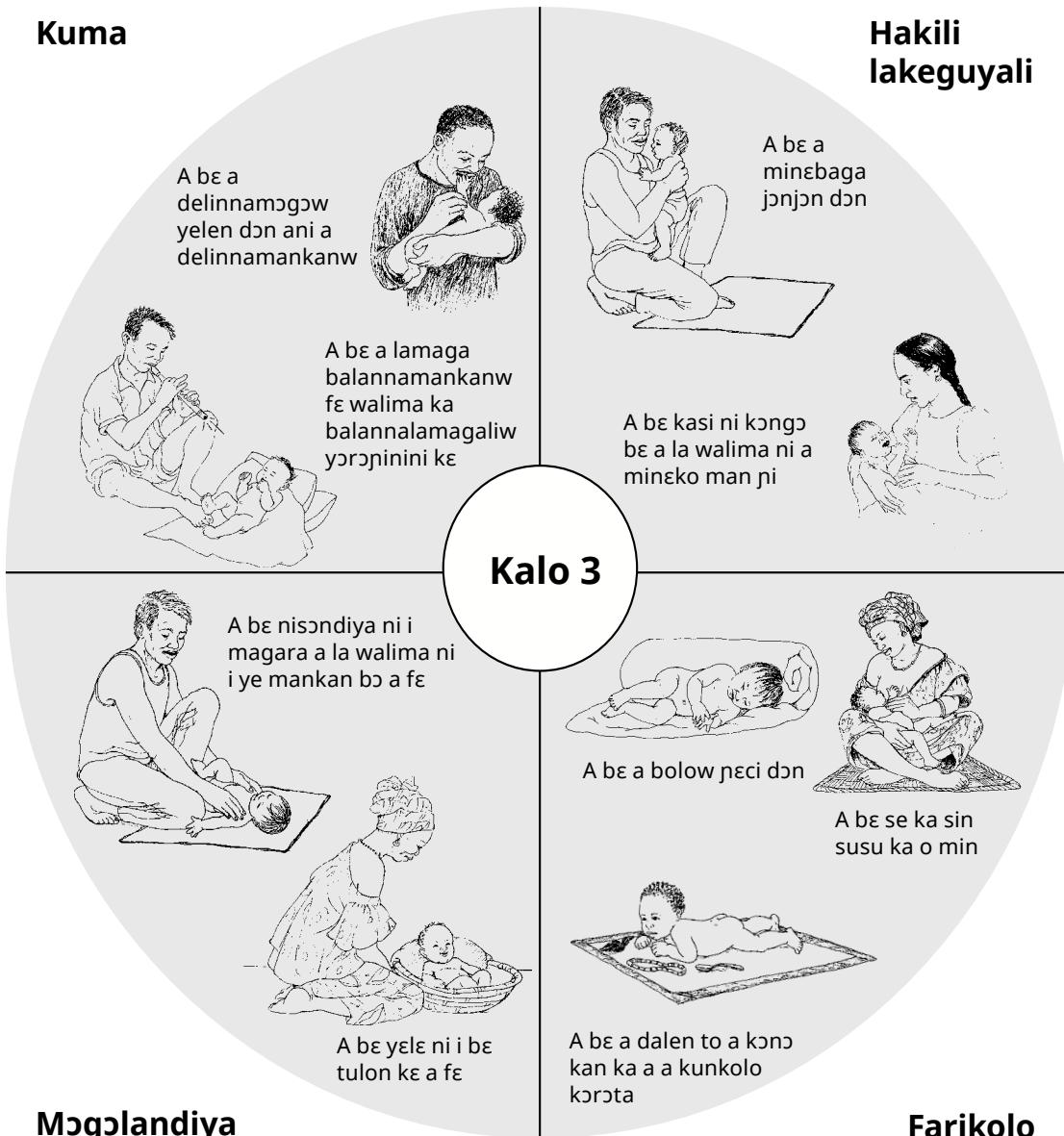
I jija filankulu min ka surun i den sisan na ja kɔnɔ i ka o jini k'o sɔrɔ. Jaw kɔnɔ, i be i den sennakow lamini ni koori ye. I be se ka a dɔn ko sennako dɔw ntanya bɛ i den na k'a sɔrɔ o be a filanmaw dɔw la. N'i ye o dɔn tuma min na, i be sɔrɔ k'a ye ko i ka kan k'i sèbe don ko minnu keli fe i den ka sennako bée sɔrɔ.

Kuma

Nin ja in na san fɛ, denba dɔ ye a ka kalo 20 den sennakow lamini ni koori ye. A den mako be deme na farikolo ni kunnafonidi sennakow sɔrɔli la.

Nin koori in fan bée be mōni dakun dō jira. Jaw ni sēbenniw ye sennakow ye minnu be ke denmisennin fanba la u kalo 3 kōnōna na.

Den minnu te se ka ko 2 jenabō sennako fen o fen kōnɔ, olu ka kan ka deme ni denw jēlakeguyabaaraw ye walasa u kana to kɔ fē o sennakow na. Nka ja ninnu ye sennako dōw jira misali ye ten dɔrɔn. Misali la, kunnafonidi sennako yɔrɔ la: a ma fō k'i ka filen ta k'o fiye! Kuma be yɔrɔ min kan o ye k'i yere jininka n'i den b'a la k'a jira k'a bɔra balannamankan bɔlén kala ma.

I k'a bila i kun na ko den be fen caman faamu n'a bē a filanma tow ka keta jɔgɔn ke i ka sigida la.

Nin koori in fan bee be mɔni dakun dɔ jira. Jaw ni səbenniw ye sennakow ye minnu be ke denmisennin fanba la u kalo 6 kɔnɔna na.

Kuma

aaa

A bε mankan kelen kelenw bɔ walima ka taamasijɛ nɔgɔnman dɔw kε.

A bε a kun munun mankan bɔfan nɔ fe wali lamagali kεfan nɔ fe

Hakili lakeguyали

A bε fənw ta ka don a da

A bε tulon kε tulonkelanw na cogo caman na

A bε fənw jate ka a magere u la

Kalo 6

A bε siran dunan nalen na

A bε ko dɔ kε walasa i ka bɔ a ka lajiniw kala ma

A bε mɔgɔ dama dama dɔn ka bɔ nɔgɔn na

A bε a yεlema a kɔnɔ ni a kɔ kan a dalen

A bε se ka a sigi ni i ye fən don a kɔrɔ

A bε a senw ni a bolow fifa ni ka u kε ka fənw tan

Mɔgɔləndiya

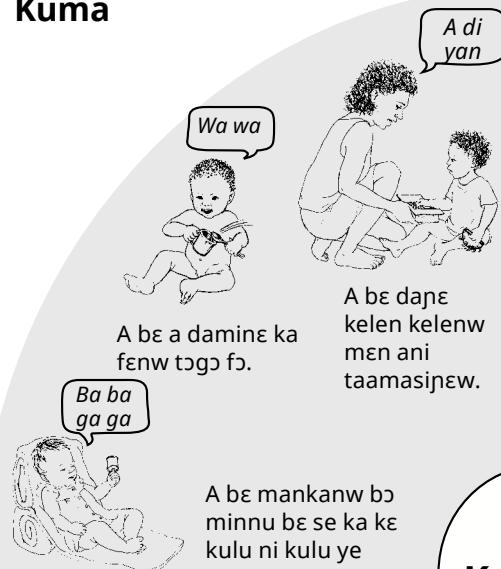
Farikolo

Den minnu te se ka ko 2 jənabə sennako fən o fən kɔnɔ olu ka kan ka dəmə ni denw jəlakeguya baraw ye walasa u kana to kɔ fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennakow dɔw jira misali ye ten dɔrɔn. Misali la, farikolo sennako yɔrɔ la: a ma fɔ k'i den ka tulon kε ni kɔcɔkɔcɔn in ye! Kuma be yɔrɔ min kan o ye k'i yere jininka n'i den b'a la k'a bolow n'a senw lamaga ka olu munumunu kojuman.

I k'a dɔn k'a fɔ ko den be fən caman faamu n'a be a filanma tɔw ka keta jɔgɔn ke i ka sigida la.

Nin koori in fan bëe be mɔni dakun dɔ jira. Jaw ni sèbenniw ye sennakow ye minnu be ke denmisennin fanba la u kalo 12 kɔnɔna na.

Kuma

Hakili lakeguyali

Kalo 12

Mɔgɔlandiya

Farikolo

Den minnu te se ka ko 2 jenabɔ sennako fen o fen kɔnɔ, olu ka kan ka dème ni denw ne lakeguya raw ye walasa u kana to kɔ fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako dɔw jira misali ye ten dɔrɔn. Misali la, mɔgɔlandiya sennako yɔrɔ la: a ma fɔ k'i ka uwaaa ke! Kuma be yɔrɔ min kan o ye k'i yere jininka n'i den b'a la k'a donmɔgɔlakow ke.

I k'a dɔn k'a fɔ ko den be fen caman faamu n'a be a filanma tɔw ka keta jɔgɔn ke i ka sigida la.

Nin koori in fan bee be mɔni dakun dɔ jira. Jaw ni səbenniw ye sennakow ye minnu be ke denmisennin fanba la u san 2 kɔnɔna na.

Kuma

A be daŋe wailma taamasijɛ
kelen kelenw ladege

Ji

A be tɔgɔ
kumadenkelen-
lamaw fɔ

A be daŋe 2
walima daŋe
3 kumaw fɔ

Ntola
tan

A be a minɛbaga
ka koketaw
ladege

A be tulon ke a
denjɔgɔnw kere fe

A be mɔgɔw
jininka n'a
mago be
deme na.

Mɔgɔlandiya

Den minnu te se ka ko 2 jenabɔ sennako fən o fən kɔnɔ olu ka kan ka deme ni denw jəlakeguya raw ye walasa u kana to kɔ fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako dɔw jira misali ye ten dɔrɔn. Misali la, hakili sennako yɔrɔ la: a ma fɔ k'i den ka se ka dunun fɔ diyagoya la! Kuma be yɔrɔ min kan o ye k'i yere jininka n'i den be se ka ko 2 ke jɔgɔn fe.

I k'a dən k'a fɔ ko den be fən caman faamu n'a be a filanma tɔw ka keta
jɔgɔn ke i ka sigida la.

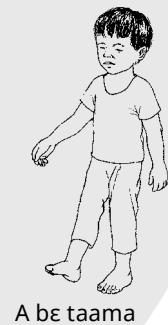
Hakili lakeguyali

Minen minnu be taa
jɔgɔn fe a be se ka olu
gerɛ jɔgɔn na

A be se ka kow ketɔla
kɔlsisi ka waati jan ke

A be fən janw sogolo
jɔgɔn kan

A be
sonsonor

A be taama

Farikolo

San 2

Nin koori in fan bée be mōni dakun dō jira. Jaw ni sēbenniw ye sennakow ye minnu be ke denmisennin fanba la u san 3 kōnōna na.

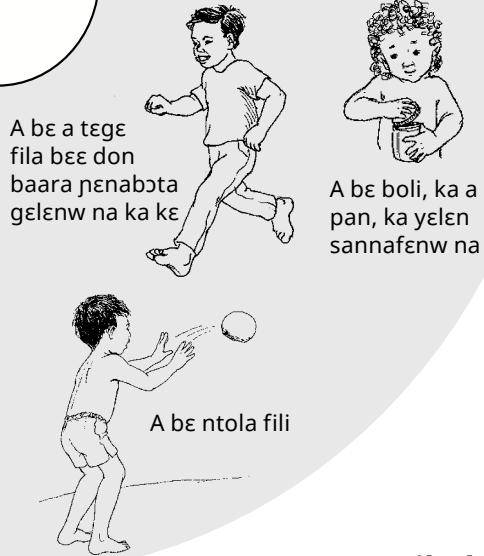
Kuma

Hakili lakeguyali

San 3

Mōgōlandiya

Farikolo

Den minnu te se ka ko 2 jēnabō sennako fen o fen kōnō olu ka kan ka dēmē ni denw ne lakeguyabaaraw ye walasa u kana to kō fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako dōw jira misali ye ten dōrōn. Misali la, mōgōlandiya sennako yōrō la: a ma fō k'i den ka se ka yōrōfuran ke diyagoya la! Kuma kan be min ma o ye i k'i yere jininka ni sendonni ka di i den ye sokōnōmōgōw ka ko ketaw la.

I k'a dōn k'a fō ko den ka faamuya bē jiidi a jē ma n'a be a filanmaw ka keta jōgōn ke sigida la.

Nin koori in fan bee be mɔni dakun dɔ jira. Jaw ni səbenniw ye sennakow ye minnu be ke den fanba la u san 5 kɔnɔna na.

Kuma

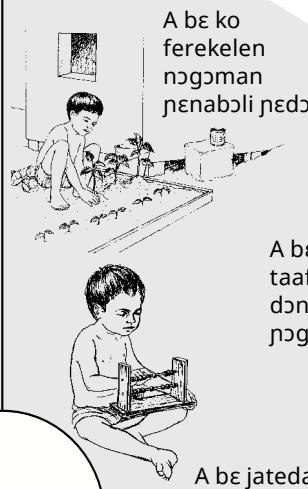
*Ne binna
ji la*

A b'a ka kelen
lakali walima k'o
jira cogo wərə la

*Jɔnw bɛ yan
fɛ yen? U bɛ
mun ke yen?*

A bɛ jininkali
caman ke

Hakili lakeguyali

*A bɛ ko
ferekelen
nɔgɔman
jɛnaboli jɛnaboli*

*A bɛ
taafanw
dɔn ka bɔ
na nɔgɔn*

A bɛ jatedan ke

*A ni denmisen tɔw
bɛ tulon ke*

*A bɛ taabolo batoli
n'a sidsɔs*

*A bɛ a kunkankow
da kene kan*

*Kɔkantaama
keli ka nɔgɔ
a ma*

*A b'a pan a
sen kelen
kan ka taa*

Mɔgɔlandiya

San 5

Farikolo

Den minnu te se ka ko 2 jenabɔ sennako fen o fen kɔnɔ olu ka kan ka dème ni denw jɛlakeguya raw ye walasa u kana to kɔ fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako dɔw jira misali ye ten dɔrɔn. Misali la, mɔgɔlandiya sennako yɔrɔ la: a ma fɔ ko i den ka bila karamɔgɔ dɔ lamenni na diyagoya la! Kuma kan be min ma o ye i ka to ka i yere jininka n'i den be k'a tɔcɔgɔn tɔw taabolo faamu.

I k'a dɔn k'a fɔ ko den ka faamuya be jiidi a jɛ ma n'a be a filanmaw ka keta nɔgɔn ke sigida la.